

Werkgroep Kleine Marterachtigen Bommelerwaard

Werkgroep van de Natuurwacht Bommelerwaard

Jaarverslag 2019

Leden:
Henk Hermsen
Eric Janssen
Harry Kolman
Arnout de Mooij Coördinator
Coen van Tuijl

Contact de WKMB:
wgkm@natuurwachtbommelerwaard.nl

www.natuurwachtbommelerwaard.nl/index.php/kleine-marters-waarneming

Het vermeerderen of gebruiken van materiaal, zoals foto's en kaarten, uit dit jaarverslag is zonder toestemming van de Werkgroep Kleine Marterachtigen Bommelerwaard niet toegestaan.

Voorwoord

Oktober 2018 is de werkgroep Kleine Marters, met een groep van vier enthousiaste leden, van start gegaan. Sindsdien is er veel werk verzet. Behalve een aantal overlegmomenten is er vooral veldwerk gedaan, waarbij de cameraval het gereedschap bij uitstek is. De waarnemingen, waarvan een aantal zeer verrassende, liegen er niet om. Van de beoogde kleine marters is de wezel het vaakst waargenomen, de bunzing enkele malen en de hermelijn doet nog op zich wachten. Als "bijvangst" mogen de wasbeer, boommarter, steenmarter en de das niet onvermeld blijven. Over het voorkomen binnen de Bommelerwaard, van deze laatste drie, was tot nu toe slechts gehoopt en wellicht verwacht en nu dus ook vastgesteld dat ze er zijn.

Oktober werd door de werkgroep uitgeroepen tot 'MarterMaand', een maand lang hebben maar liefst negen camera's uitgestaan in en nabij de Lieskampen. Naast waarnemingen leverde deze MarterMaand een aantal geïnteresseerden en ook een vijfde werkgroeplid op.

Er is samenwerking gezocht en gevonden bij verschillende natuurorganisaties. Allen waren direct bereidt daar waar mogelijk om het werk van de werkgroep te steunen, waarvoor onze dank. Als tegenprestatie doet de werkgroep verslag van haar waarnemingen en bevindingen, waarvan het bewijs voor u ligt.

Deze prachtige en interessante zoogdierengroep, waarover nog veel valt te ontdekken en te onderzoeken, mag zich binnen de Bommelerwaard, met deze werkgroep, verzekerd weten van de aandacht die ze verdient.

Harry Kolman, voorzitter Natuurwacht Bommelerwaard

Wezel in het Munnikenland door Harry Kolman, 13 september 2019.

Inhoudsopgave

Inleiding **1**
Activiteiten van de WKMB 2
Literatuuronderzoek 2
Het jaar 2019 3
Het zoeken naar kleine marterachtigen **4**
Gedocumenteerde kleine marterachtingen 4
Veldonderzoek 5
De MarterMaand 7
Zoek de bunzing 7
Verhalen uit het veld 8
Bevindingen **10**
Wezel in de Bommelerwaard 10
Hermelijn in de Bommelerwaard 16
Bunzing in de Bommelerwaard 16
Andere marters in de Bommelerwaard 18
Steenmarter en boommarter 18
Otter 20
Das 20
Meer zoogdieren 21
Wasbeer 21
Waterspitsmuis 22
Andere bevindingen 22
MarterMaand 23
Zoek de Bunzing 24
Habitat van kleine marterachtigen in de Bommelerwaard **26**
Kansen voor kleine marterachtigen in de Bommelerwaard **27**
Voldoende prooidieren 27
Voldoende dekking en verbinding tussen leefgebieden 27
Conclusies **30**
Bijlage 1 Zoogdieren vastgelegd op camera's door de WKMB 32
Bijlage 2 Habitat van kleine marterachtigen 37
Bijlage 3 Habitat van kleine marterachtigen 42

Het vermeerderen of gebruiken van materiaal, zoals foto's en kaarten, uit dit jaarverslag is zonder toestemming van de Werkgroep Kleine Marterachtigen Bommelerwaard niet toegestaan.

Inleiding

De aftrap van de Werkgroep Kleine Marterachtigen Bommelerwaard (WKMB) was op 20 november 2018. De werkgroep is onderdeel van de Natuurwacht Bommelerwaard. Leden van de WKMB bestaan uit leden en niet-leden van de Natuurwacht Bommelerwaard. Een jaar na de aftrap van de werkgroep is het tijd om de activiteiten en resultaten van de werkgroep te documenteren in het voor u liggende jaarverslag over 2019.

De WKMB bestaat per december 2019 uit 5 actieve leden: Henk Hermsen, Eric Janssen, Harry Kolman, Arnout de Mooij (coördinator) en Coen van Tuijl. Het voornaamste doel van de WKMB is: '*Het in kaart brengen van kleine marterachtigen in de Bommelerwaard*' en '*inzicht krijgen in habitatkeuze en –gebruik door kleine marterachtigen*'. Onder 'kleine marterachtigen' verstaan wij de wezel, hermelijn en bunzing. Over de verspreiding van de kleine marterachtigen in de Bommelerwaard is vrijwel niets bekend. Lokale kennis die nodig is om kleine marterachtigen te beschermen is dus schaars. Het vergaren van (lokale) kennis over de verspreiding van kleine marterachtigen is onze basis voor het in kaart brengen en beschermen van de kleine marterachtingen.

De wezel (*Mustela nivalis*) is het kleinste roofdier van Europa. Het is een roofdier pur sang die gespecialiseerd is in het vangen van (veld)muizen. Het territorium van de wezel meet slechts verschillende hectaren. Het territorium van de man overlapt vaak territoria van meerdere vrouwen. Wezels leven in een divers aantal verschillende gebieden. In het habitat van de wezel dient altijd voldoende voedsel en dekking aanwezig te zijn. De hermelijn (*M. erminea*) is iets groter dan de wezel en is daarvan te onderscheiden door de zwarte staartpunt en scherpe demarcatielijn. In Nederland heeft enkel de hermelijn een witte wintervacht. Ook de hermelijn leeft in veel verschillende gebieden, in Nederland lijkt de hermelijn wel een voorkeur te hebben voor nat habitat. De hermelijn neemt prooien die vele malen groter zijn dan hijzelf. De bunzing (*M. putorius*) is de grootste van de kleine marterachtigen en wordt vaak gevonden in kleinschalig landschap, de bunzing komt daarnaast vaak voor in de buurt van water en zelfs in de buurt van mensen. Het menu van de bunzing is gevarieerder dan dat van de wezel en de hermelijn. Alle kleine marterachtigen leven in holen die ze overnemen van hun prooi (veldmuis, bruine rat, mol, konijn etc.) of in natuurlijke holtes.

Landelijk is er zeer weinig bekend over de populatie grootte en –trend van wezel en hermelijn. Over populatie grootte en –trend van de bunzing is vrijwel niets bekend. Het ontbreekt dan ook aan goede kwantitatieve methoden om kleine marterachtigen te monitoren. In Engeland bijvoorbeeld werden populatie groottes geschat op basis van door jagers gerapporteerde geschoten dieren. In de Bommelerwaard zijn tot zo ver bekend nooit kleine marterachtigen geïnventariseerd of gemonitord.

Wezel (*Mustela nivalis*)

Hermelijn (*Mustela erminea*)

Bunzing (*Mustela putorius*)

Activiteiten van de WKMB

Om onderling op de hoogte te blijven van ontwikkelingen komt de WKMB regelmatig bij elkaar. Tijdens deze overleggen worden recent behaalde resultaten besproken, kennis gedeeld en worden doelen gesteld voor de komende periode. Tussen het najaar van 2018 en december 2019 is de WKMB 14 keer bij elkaar gekomen.

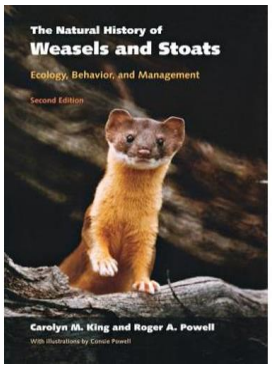
29	Oktober	2018	Lezing Kleine Marterachtigen door John Rozema.
20	November	2018	Aftrap van de Werkgroep Kleine Marterachtigen Bommelerwaard.
18	December	2018	Opzet van organisatie en doelen.
27	December	2018	'Het lezen van het landschap als een kleine marterachtigen', welke gebieden in de Bommelerwaard zijn geschikt? (bezoeken van gebieden als Alem en Poederoijense hoek).
31	Januari	2019	Instructiebijeenkomst 'Zoek de Bunzing', Tiel.
20	Mei	2019	Reflecteren op eerste half jaar, stellen van vervolg doelen.
12	Augustus	2019	Excursie Kil van Hurwenen, met opzetten van camera's.
25	Augustus	2019	Excursie Kil van Hurwenen, met ophalen van camera's.
26	September	2019	Reflecteren op afgelopen maanden, aanschaf materiaal, planning en taken MarterMaand doornemen.
30	September	2019	Informatieavond WKMB, introductie MarterMaand.
6	Oktober	2019	Start MarterMaand, opzetten van camera's.
20	Oktober	2019	Verplaatsen van struikrovers voor de MarterMaand
3	November	2019	Afloop MarterMaand, ophalen van camera's.
28	November	2019	Rondwandeling met terrein beherende organisatie naar de nieuwe dassenburcht.

De WKMB is in het kader van onderzoek naar kleine marterachtigen actief op terreinen van Geldersch Landschap & Kasteelen, Natuurmonumenten, SBNL Natuurfonds, Staatsbosbeheer, Rijkswaterstaat en van particulieren. Wij danken iedereen voor de samenwerking en hopen in toekomstige jaren ook op een productieve samenwerking. Ook danken wij de Werkgroep Kleine Marterachtigen voor de ondersteuning bij het 'Zoek de Bunzing' project.

Literatuuronderzoek

Ter voorbereiding van alle onderzoeksinspanningen heeft de WKMB intensief literatuuronderzoek uitgevoerd naar habitatvoorkeuren van kleine marterachtigen en recente verspreidingsgegevens uit de zoogdieratlas en online databanken als waarneming.nl en de Nationale Databank Flora & Fauna (NDFF). De resultaten hiervan worden later in het jaarverslag gepresenteerd. Aan de hand van de verspreidingsgegevens en habitatvoorkeuren zijn 'kansrijke' gebieden in de Bommelerwaard in kaart gebracht. Verschillende kansrijke gebieden zijn door de leden van de WKMB bezocht om 'het landschap te leren lezen als een kleine marterachtigen', in andere woorden: welke landschapselementen zijn van essentieel belang voor kleine marterachtigen? Wij hopen in de toekomst de bevindingen uit de literatuur te kunnen spiegelen met de habitatvoorkeur van kleine marterachtigen in de Bommelerwaard.

Leestip: *'The Natural History of Weasels and Stoats'* door Carolyn M. King en Roger A. Powell.

Door het schuwe karakter van de kleine marterachtigen zijn deze kleine rovers lastig te bestuderen. Alle kennis uit studies naar de wezel, hermelijn en de Amerikaanse langstaart wezel is samengevat in dit zeer uitgebreide boek. Het is geschreven in het Engels maar leest makkelijker dan de droge wetenschappelijk taal waarop het gebaseerd is. Het boek is een aanrader voor iedereen die meer wilt leren over kleine marterachtigen.

Het jaar 2019

Al vroeg in het jaar kwamen berichten naar buiten van verschillende vogelwerkgroepen dat men hoopvol wachtte op veldmuis taferelen zoals Nederland deze kende in 2014. Deze verwachtingen zijn ruimschoots uitkomen. Geen onbelangrijke ontwikkeling om in de gaten te houden: de veldmuis is namelijk de voornaamste prooi van kerkuil en torenvalk, evenals belangrijke prooi van andere uilen, roofvogels, reigers en ooievaren. De veldmuis vormt ook de belangrijkste prooi voor de kleine marterachtigen, met name de wezel. Hoge veldmuisaantallen zorgen voor grote- en 2^{e} nesten van kerkuil, vele vestigingen van velduilen en ongekend broedsucces torenvalk. Hoge veldmuisaantallen zorgen ook voor zeer gunstige omstandigheden voor wezel en hermelijn. In jaren met een 'veldmuisplaag' hebben ook wezel en hermelijn groot succes met het grootbrengen van jongen. Wezel kan in dergelijk jaren zelfs een 2^{e} worp grootbrengen.

De beschermde status van kleine marterachtigen is in 2019 sterk verbeterd. Bij het invoeren van de Wet Natuurbescherming (waarbij de Flora & Fauna wet, de Boswet en de Natuurbeschermingswet 1998 zijn samengevoegd) op 1 januari 2017 kregen Provincies de bevoegdheid soorten wel of niet te beschermen. De kleine marterachtigen werden bij het invoeren van de Wet Natuurbescherming alleen in Noord-Holland en Noord-Brabant beschermd. Onbekende populatiegroottes en -trends waren achterliggende factoren voor deze Provincies om ze te beschermen. Helaas waren het deze zelfde factoren die de andere Provincies heeft doen besluiten de kleine marterachtigen niet te beschermen. Gelukkig kwamen in 2019 de Provincies Zeeland, Overijssel en Gelderland terug op hun beslissing. Vanaf 1 maart 2019 zijn de kleine marterachtigen in de Bommelerwaard dus net als de grotere marters: boommarter, steenmarter en das, beschermd. De otter is Europees beschermd als habitatrichtlijnsoort. Net als bij de das zijn verblijfplaatsen en is ook het leefgebied van de kleine marterachtigen beschermd.

Het jaar 2019 bood daarmee dus fantastische omstandigheden voor natuurliefhebbers in de Bommelerwaard om samen te komen in een Werkgroep Kleine Marterachtigen om de kleine rovers te inventariseren. Omdat dit het eerste jaar was van de WKMB stond oriënterend onderzoek in 2019 centraal. In 2019 zijn door de WKMB verschillende nieuwe leefgebieden ontdekt voor de wezel en bunzing in de Bommelerwaard. In 2019 werd ook de MarterMaand geïntroduceerd. De MarterMaand is een initiatief waarbij geïnteresseerde worden betrokken bij de activiteiten van de WKMB. De MarterMaand hopen wij jaarlijks te organiseren.

Het zoeken naar kleine marterachtigen

Het in kaart brengen van kleine marterachtigen in de Bommelerwaard wordt allereerst gedaan doormiddel van eigen opgezet veldonderzoek. In de tweede plaats wordt geprobeerd om via verschillende manieren andere natuurliefhebbers te benaderen en te motiveren om eigen veldwaarnemingen te documenten. In 2018 werden slechts 2 verschillende waarnemingen van kleine marterachtigen gedocumenteerd door niet-WKMB leden (verplaatsende wezel, Boezem van Brakel; verkeersslachtoffer bunzing, A2 Zaltbommel). Door andere natuurliefhebbers te motiveren veldwaarnemingen te documenteren hopen wij een breder beeld te verkrijgen van de verspreiding van kleine marterachtigen en ook andere natuurliefhebbers meer bewust te maken van het belang van het documenteren van deze waarnemingen. Om natuurliefhebbers hierbij te helpen is via de website van de Natuurwacht Bommelerwaard een speciale optie toegevoegd waarmee zeer gemakkelijk waarnemingen kunnen worden doorgegeven.

Gedocumenteerde kleine marterachtingen

In totaal zijn in 2019 22 meldingen gedaan van kleine marterachtigen in de Bommelerwaard. Van de speciale optie op de website van de Natuurwacht Bommelerwaard werd al gebruik gemaakt. Het woord is ook uit dat in de regio actief naar kleine marterachtigen wordt gezocht. Via de mail ontvingen wij dan ook van verschillende mensen meldingen. Via online gegevens op waarneming.nl en NDFF werden eveneens waarnemingen van kleine marterachtigen gedocumenteerd. Alle meldingen zijn door ons gearchiveerd en gerapporteerd, hieronder in tabel 1 worden de meldingen kort besproken.

Tabel 1 meldingen van kleine marterachtigen via de mail of online gegevens.

Datum	Soort	Via	Toelichting
April 2015	Bunzing	Mail; Annet Ockhuysen	Annet meldde een bunzing tussen een houtstapel achterop hun erf in Bruchem. Een locatie net buiten het dorp.
Zomer 2018	Wezel	Pers. contact; Marcel Tromp	Marcel vertelde over een wezel in zijn achtertuin in Poederoijen die “danste tussen de mussen”.
04-09-2018	Wezel	Pers. contact; Henk Wijgerse	Henk meldde een wezel die te zien was tussen de basalten van de sluis in de Kil van Hurwenen. “zijn maat maakte hiervan prachtige foto’s”.
26-09-2018	Wezel	Pers. contact; Bas van der Zalm	Bas meldde een dode wezel in de achtertuin bij hun huis aan de Waaldijk tussen Brakel en Zuilichem.
06-03-2019	Wezel	Mail; Harry Kolman	Harry meldde een wezel die de viaductweg in Bruchem overstak.
27-05-2019	Bunzing	Mail; Gerda Snoep	Gerda meldde een bunzing die verkeersslachtoffer werd op de Walderweg (N832) ten zuiden van Kerkwijk.
01-06-2019	Wezel	Mail; Ida van Soest	Ida meldde een wezel die de veldweg in Hedel overstak, “nabij het ‘stoplicht’ aan einde van ‘onze weg’”.
06-2019	Wezel	Pers. contact; Henk Schriever	Henk meldde dat de huiskat op een zomerse dag in Brakel een wezel had thuisgebracht. De herkomst van de wezel is onbekend, meest dichtstbijzijnde leefgebied is het Landgoed Brakel
09-07-2019	Wezel	Waarneming.nl; Marcel Tromp	Op waarneming.nl werd een wezel gemeld die de Maasdijk in Poederoijense Hoek overstak.
14-07-2019	Bunzing	Mail; Ida van Soest	Ida meldde een bunzing die helaas verkeersslachtoffer werd op de Oude Rijksweg in Hedel.

Datum	Soort	Via	Toelichting
16-07-2019	Bunzing	Waarneming.nl; Marcel Tromp	Op waarneming.nl werd een bunzing familie (1 moertje en 4 kits) gemeld die de Maasdijk bij Poederoijen overstak. Een unieke waarneming.
18-07-2019	Wezel	Mail; Harry Kolman	Harry meldde een wezel die voor de fiets op het fietspad voor de Middelsteeg in Zaltbommel overstak.
02-08-2019	Bunzing	Waarneming.nl; Martien Mols	Op waarneming.nl werd een bunzing gemeld langs de blindestraat (Delwijnen), de Rampert. Een gebied direct ten zuiden van de Lieskampen.
15-08-2019	Wezel	Pers. contact; Annet Ockhuysen	Annet meldde een wezel op haar perceel aan de peperstraat in Bruchem. Een locatie net buiten het dorp.
24-08-2019	Wezel	Pers. contact; Henk Wijgerse	Henk meldde een wezel die de weg overstak, achterin de roerdomp weg in de Kil van Hurwenen.
26-08-2019	Wezel	Pers. contact; Marcel Tromp	Marcel meldde een wezel die helaas verkeersslachtoffer werd op de Van Heemstraweg t.h.v. hmp 22,7.
13-09-2019	Wezel	Pers. contact; Harry Kolman	Harry meldde een wezel op een wandelpad in de Waarden bij Loevestein.
31-10-2019	Bunzing	Mail; Gerda Snoep	Gerda meldde een bunzing in haar achtertuin in Aalst. De bunzing is ook vastgelegd met een wildcamera.
05-11-2019	Wezel	Website NWB; Stef Dingemans	Stef meldde een wezel die hij opmerkte tijdens het werken in de tuin in Zaltbommel.
24-11-2019	Bunzing	Mail; Hans van Heiningen	Hans meldde een bunzing die werd vastgelegd met een wildcamera in de omgeving van Heerewaarden.
02-12-2019	Wezel	Website NWB; Chantal Barbe	Chantal meldde een ontmoeting met een wezel aan de Waalkade in Zaltbommel.
25-12-2019	Wezel	Website NWB; Ans Heijnen	Ans meldde een ontmoeting met een wezel in haar tuin aan de Marten van Rossemsingel.

Veldonderzoek

Voor onderzoek naar kleine marterachtigen zijn verschillende methoden bekend. Zo worden kleine marterachtigen bijvoorbeeld opgespoord met spoorbuizen, dit zijn buizen waarin de prenten kunnen worden afgelezen van alles wat door de buizen loopt. Kleine marterachtigen volgen vaak hun prooi tot in hun hol, een buis wekt daarom de nieuwsgierigheid van kleine marterachtigen op. Het is een zeer intensieve methode met een relatieve lage slagingskans, afhankelijk van de dichtheid van kleine marterachtigen. De WKMB heeft de afweging gemaakt om deze methode voorlopig nog niet toe te passen. Verschillende studies naar kleine marterachtigen maakte gebruik van 'life traps', waarin kleine marterachtigen werden gevangen, gemerkt en weer losgelaten, in sommige gevallen ook voorzien van zenders. Dit is een dure methode waarvoor ook vergunningen nodig zijn, het is redelijkerwijs te stellen dat ook dit geen geschikte methode is voor de WKMB.

De WKMB heeft daarom voor camera's gekozen als methode omdat het een bewezen succesvolle methode is en goed toepasbaar door vrijwilligers. Voor de kleine marterachtigen worden verschillende opstellingen met camera's gebruikt. De WKMB gebruikt twee verschillende opstellingen: de 'BuBo-methode' en de 'struikrover'. Een derde opstelling: de 'mostela' of 'marterbox' hopen wij in de toekomst te testen. Bij de BuBo opstelling wordt een wildcamera laag opgehangen aan een boom of paal. Op een afstand van ± 2 meter van de lens wordt een blikje sardientjes in zonnebloemolie geplaatst. Een klein gaatje in het blikje zorgt ervoor dat er een geur in de buurt van de camera hangt die de interesse van voorbijkomende marterachtigen trekt. De geur uit het blikje laat snelle marters even stil staan voor de camera. Voor de kleine marterachtigen is deze methode vooral goed voor de schuwe bunzing (zie ook '*Handreiking kleine marters in relatie tot soortbescherming*' door Bouwens). De wildcamera wordt

iedere 2-6 weken voorzien van nieuwe accu's en geheugenkaart. Na deze periode kan de wildcamera ook weer worden verplaatst.

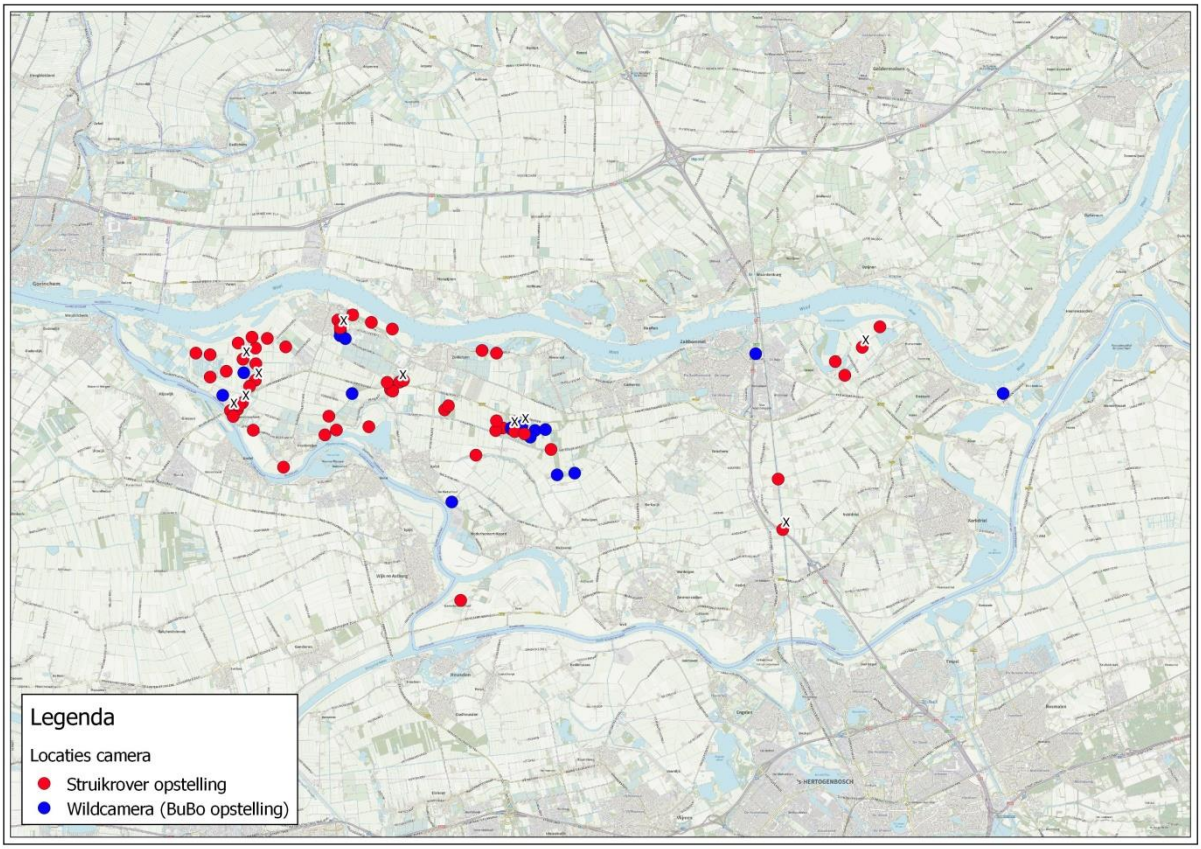

De BuBo opstelling

De struikrover opstelling

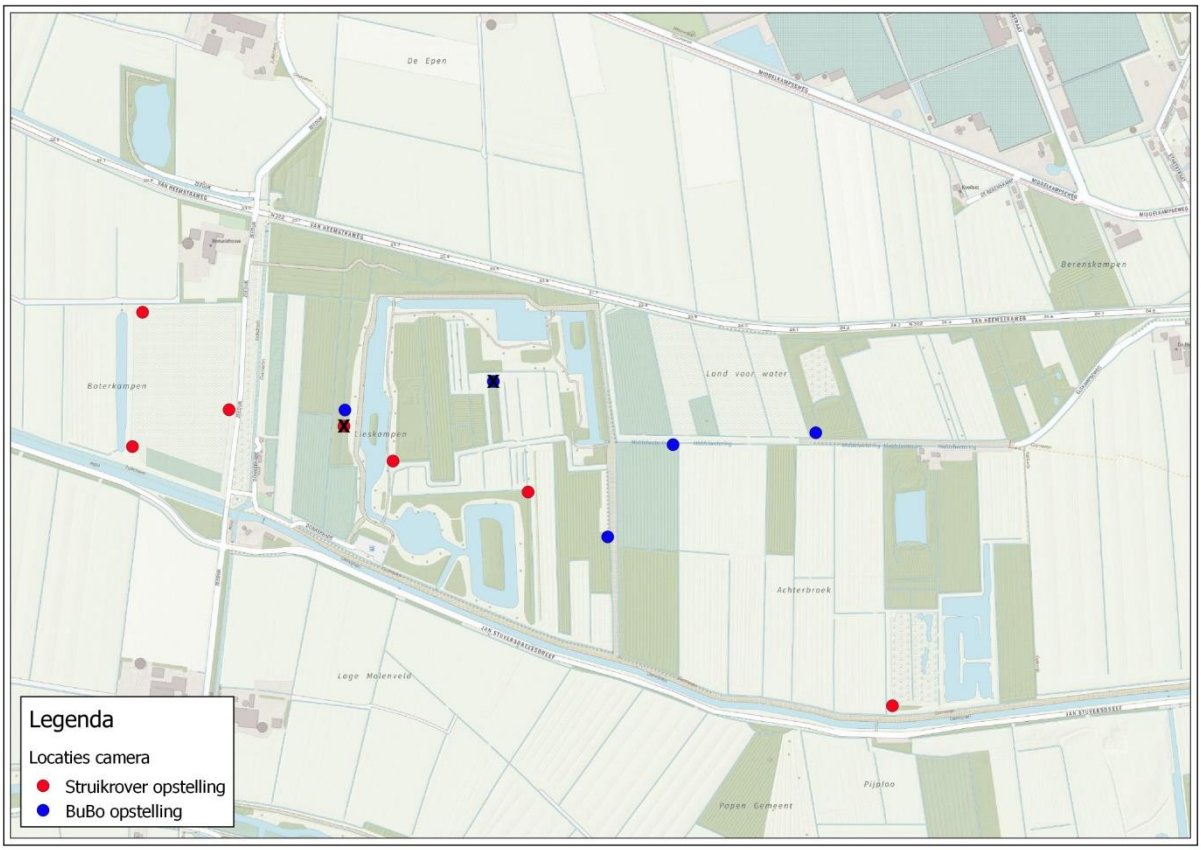
In een struikrover opstelling wordt de camera in een koker geplaatst, op korte afstand van de lens ligt een blikje sardientjes in zonnebloemolie. De koker heeft hetzelfde effect als een sporenbuis, zowel de koker als het blikje wekt de interesse van voorbijkomende kleine marterachtigen. Met deze opstelling kunnen camera's goed verstopt worden. Voor de kleine marterachtigen is deze methode vooral goed voor de snelle en kleine wezels (zie ook '*Kleine marters en andere grijze soorten in de provincie Groningen in 2018*' door Smaal *et al.*). Iedere 2 weken wordt de struikrover verplaatst. Camera's zijn veelal geplaatst in natuurgebieden of in de omgeving van agrarisch gebied, zie daarvoor ook onderstaand figuur.

Locaties van wildcamera's in 2019, in verband met gevoeligheid van sommige soorten zijn niet alle locaties hier afgebeeld. Locaties met een 'X' hebben niet volledig naar behoren gewerkt: camera geplaatst zonder geheugenkaart, lokstof verdween gedurende de monitoring, camera werd door honden of mensen verplaatst, batterij werkte niet voor volledige periode etc.

De MarterMaand

Om meer mensen te betrekken bij de activiteiten van de WKMB is de MarterMaand in het leven geroepen. Dit is een project waarbij de WKMB samen met geïnteresseerde een grote inventarisatie opzet met een informatieavond vooraf. Tijdens deze informatieavond zijn onderwerpen besproken als: werken met een wildcamera, identificeren van zoogdieren aan de hand van afbeeldingen en resultaten van de WKMB. De MarterMaand werd georganiseerd in oktober, in het najaar is de dichtheid van kleine marterachtigen relatief hoog omdat jonge dieren zwerven en eigen territorium zoeken. Deelnemers van de MarterMaand konden een eigen wildcamera meenemen om te bespreken. Deelnemers van de MarterMaand werden uitgenodigd om deel te nemen aan een grote inventarisatie waarbij camera's van iedereen in een gebied in de Bommelerwaard werden geplaatst: de Lieskampen en de Boterkampen, zie onderstaand figuur. Voor de MarterMaand is speciaal gekozen voor een groot gebied als de Lieskampen en de Boterkampen. Door zo veel mogelijk wildcamera's te verzamelen op één locatie hebben we een beter beeld kunnen krijgen van de zoogdieren in dit gebied en is de kans op het treffen van een kleine marterachtigen het grootst. Met uitzondering van drie meldingen van wezels (2017) verspreid langs de Zeedijk zijn er geen gegevens van kleine marterachtigen in de Lieskampen en de Boterkampen, terwijl daar wel aanwijzingen voor zijn.

Locaties wildcamera's MarterMaand 2019, locaties met een 'X' hebben niet volledig naar behoren gewerkt.

Zoek de bunzing

In het najaar van 2018 lanceerde de landelijke Werkgroep Kleine Marterachtigen (WKM) het project 'Zoek de bunzing'. Het doel van het project was om met behulp van een vaste en gestandaardiseerde methode de bunzing in beeld te krijgen. Van de kleine marterachtigen is de bunzing het meest schuw, over de bunzing weten we in Nederland dus nog het minst. De WKM heeft een volledige

wildcamera set ter beschikking gesteld aan de WKMB voor dit project. Met behulp van een wildcamera opstelling wordt op een vaste locatie, een jaar lang, gezocht naar de bunzing. De camera wordt op een locatie gezet die in eerste instantie geschikt lijkt voor de bunzing. Accu's en de geheugenkaart worden, net als het blikje sardientjes in zonnebloemolie, iedere 4 weken vervangen. De WKMB heeft de camera geplaatst in een bosje bij het Kloosterwiel in Zaltbommel. Hier is de camera opgehangen aan een boom en een paaltje met sardientjes in zonnebloemolie werd op ongeveer 2 meter van de lens geplaatst. Andere camera's binnen het Zoek de bunzing project staan onder andere in de omgeving van Dreumel en de Moerputten.

Verhalen uit het veld

Na een jaar lang onderzoek doen met camera's zijn er uiteraard een aantal anekdotes te vertellen.

Het gebruiken van wildcamera's is een zeer handige methode om kleine zoogdieren in beeld te krijgen. Maar het is geen waterdichte methode, dat bleek na een periode van flinke regenval in maart. Twee camera's werden opgesteld in een struikrover opstelling, dat betekent dus dat de camera's dichtbij de grond stonden. Begin maart viel er in kort tijd zoveel regen dat grote plassen waren ontstaan op de graslanden waar de camera's stonden. Met als resultaat dat de koker, waar de camera in stond, voor bijna de helft volgelopen was met water. De camera's zijn waterdicht wanneer deze in de regen staan, maar wanneer de camera zelf daadwerkelijk onder water komt te staan laat de techniek ons toch in de steek. De camera bleef werken totdat deze werd opgehaald, veel was er niet te zien op de foto's, in een ondergelopen veld lopen natuurlijk weinig dieren rond. Na het ophalen had de camera toch de ziel gegeven, een rijstbad heeft niet mogen baten. Een tegenvaller en een les geleerd. Camera's in een struikrover opstelling worden tegenwoordig geplaatst op plekken die niet snel onderlopen, ook wordt de koker onder een kleine helling gezet zodat water eruit kan lopen.

In de Bommelerwaard wordt in veel natuurgebieden gerecreëerd. Dat blijkt uit de verschillende honden die wij op de camera's tegen kwamen. Zelfs in de meest rustige gebieden of stille hoekjes werden honden gefotografeerd. De honden wisten de camera's goed te vinden door de geur van de blikjes sardientjes. Helaas wist een enkele hond ook het blikje sardientjes, samen met het plankje en de camera, uit de koker te trekken. Naast honden werden ook verschillende katten gefotografeerd. De meest van deze katten werden gevonden nabij de dorpen, maar ook in natuurgebieden werden huiskatten vastgelegd.

Het plaatsen van camera's in de natuur is altijd een risico, dat bleek toen eind maart een camera bleek te zijn verdwenen. Sommige dieren zijn in staat een camera enkele meters mee te slepen. Na een zoektocht naar de camera bleek deze echter toch echt te zijn verdwenen. Na rondvraag en bellen bleek een jongen de camera te hebben gevonden en die vond de camera verdacht. Zijn vader is één van de jagers in de omgeving, hij en zijn collega's hadden het vermoeden dat onze camera was opgezet door een stroper en had de camera daarom tijdelijk in bewaring gehouden. Gelukkig waren de oplettende 'camera-dieven' geen onbekende en hebben we onze bedoelingen goed kunnen uitleggen. De beste man en zijn collega's zijn nu op de hoogte van onze activiteiten.

Goed materiaal is van grote waarde bij het onderzoek doen van kleine marterachtigen. Gelukkig bezitten de leden van de WKMB over goed materiaal wat ons werk mogelijk maakt. Het is daarbij essentieel dat het materiaal ook goed functioneert. Maar hoe goed de camera's ook zijn, wanneer er geen

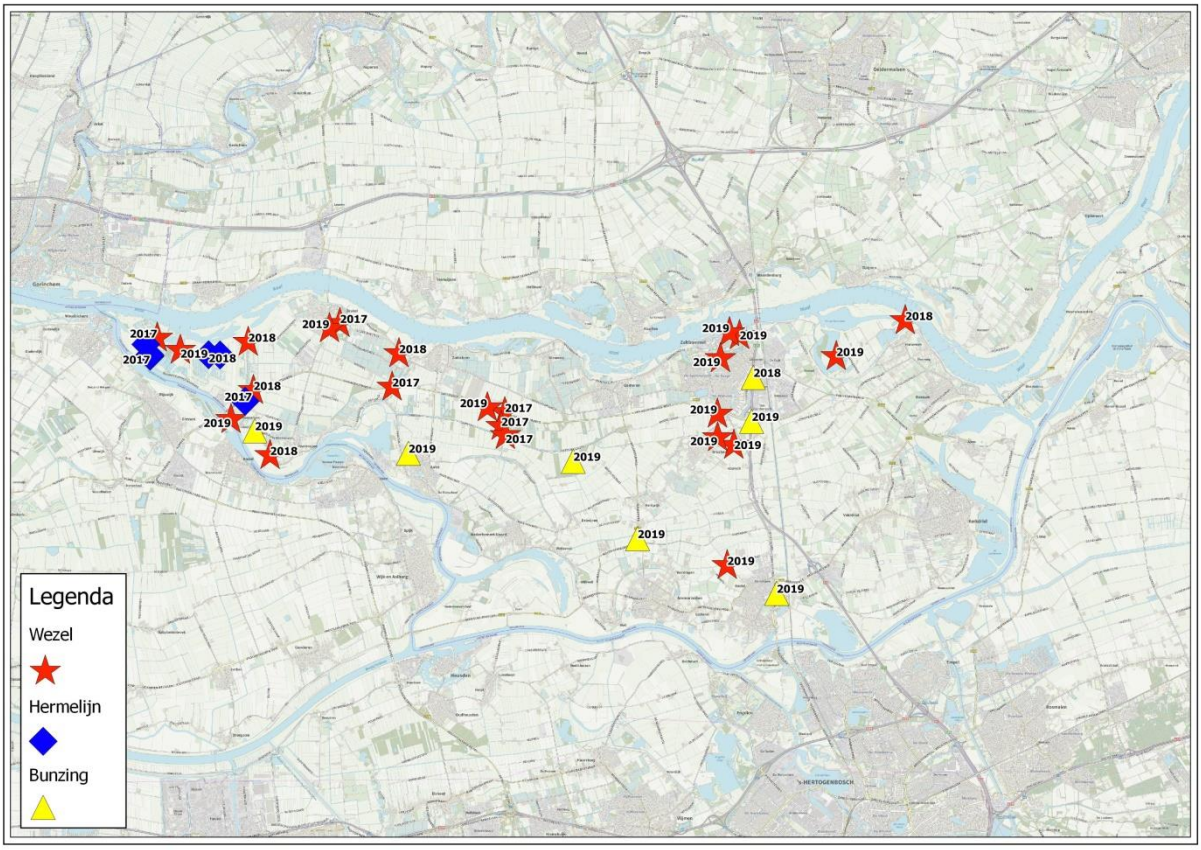
geheugenkaartje in de camera’s zitten, dan staan ze voor niets in het veld. Een foutje dat we helaas maar één keer hopen te maken.

Een blikje sardientjes wordt gebruikt als interessante geur die de snelle marters moet doen afleiden en doen stil staan zodat een duidelijke foto gemaakt kan worden. Het blikje wordt ondersteboven in de plank van een struikrover geplaatst zodat deze er niet van bovenaf uit gevist kan worden door bijvoorbeeld een sluwe vos. Helaas hadden we geen rekening gehouden met de slimme egel, die de plank omhoog wipte en zo het blikje sardientjes versierde. Voor de volgende keer nemen we een set tie-wraps mee.

De koker van de camera’s in een struikroveropstelling maakt dat een camera goed kan worden verstopt in de ruigte en, in theorie, wakkert de nieuwsgierigheid van kleine marterachtigen aan. Het bleek echter ook een erg mooie droge plek voor een bosmuis om een nest te maken. Bij het ophalen van de camera’s bleek de koker aardig volgewerkt te zijn met het blad van braam en grof gras. Pas bij het controleren van de beelden bleek dat een bosmuis dit zorgvuldig in de koker had geplaatst. Het gebruiken van wildcamera’s geeft erg speciale inzichten in het leven van kleine zoogdieren die anders snel onopgemerkt gaan.

Bevindingen

Alle bevindingen van de WKMB zijn gedocumenteerd op door de WKMB beheerde kaarten en databestanden. Resultaten van online gegevens en persoonlijk contacten zijn hieronder afgebeeld. In totaal zijn in de laatste 3 jaar 69 gevallen van kleine marterachtigen in de Bommelerwaard gedocumenteerd, 42 hiervan zijn door WKMB leden waargenomen en/of gedocumenteerd (61%) en zouden zonder activiteiten van de WKMB dus niet zijn vastgelegd.

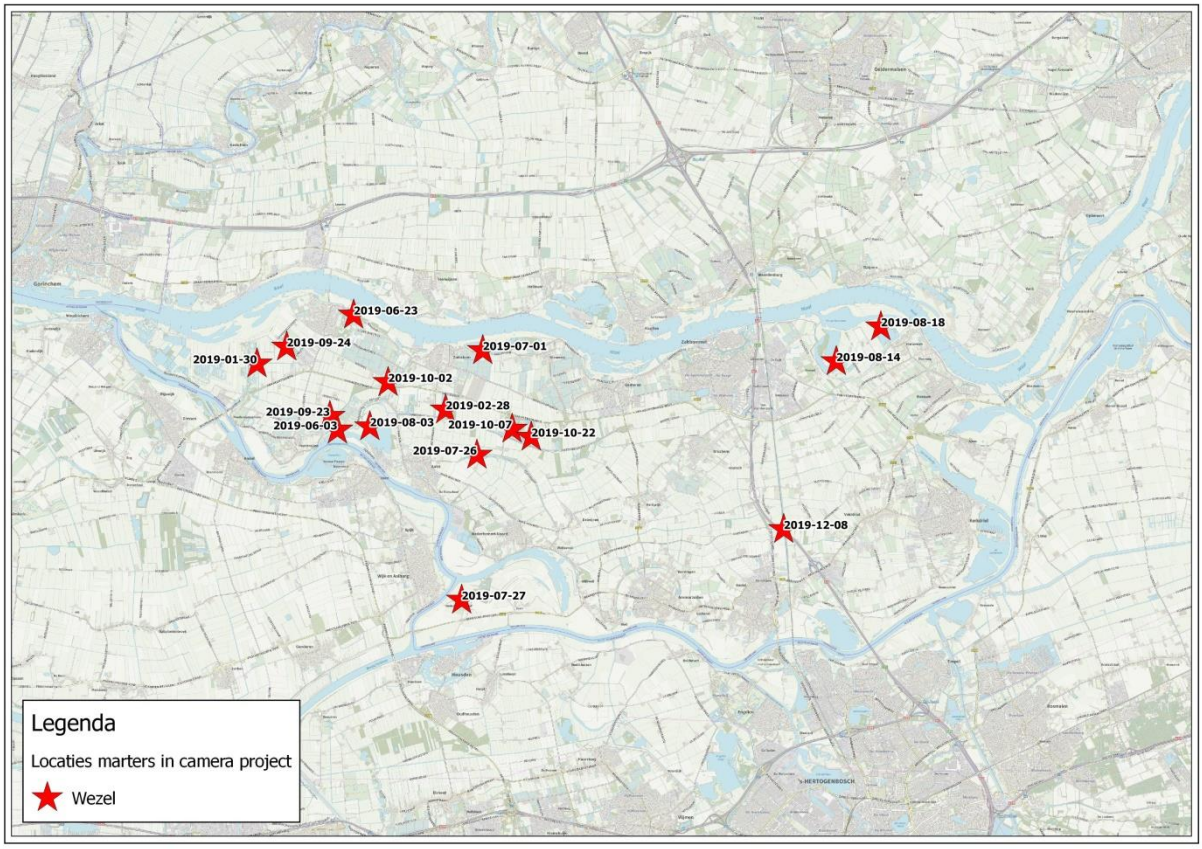
Kleine marterachtigen in de Bommelerwaard in de laatste 3 jaar. Gevallen in relatie tot kwetsbare soorten zijn niet afgebeeld.

In totaal zijn in de periode 1 december 2018 – 31 december 2019 1146 cameradagen gemaakt op 76 verschillende locaties. Iedere waargenomen soort is per locatie ook gedocumenteerd op de online databank waarneming.nl. Op deze manier worden de bevindingen van de WKMB ook opgenomen in de NDFF.

Wezel in de Bommelerwaard

Literatuuronderzoek wees uit dat de wezel met name in het westen van de Bommelerwaard werd gemeld. In slechts 4 gebieden werd de wezel in verschillende jaren waargenomen, het Munnikenland, Boezem van Brakel, Landgoed Brakel en het Molenveld bij Aalst. In ogenschijnlijk geschikte gebieden voor de wezel, zoals het eiland Nederhemert-Zuid, Alem en de Kil van Hurwenen, werd de wezel echter niet gemeld in de afgelopen 10 jaar.

In totaal zijn in 2019 12 wezels gemeld via persoonlijk contact, mail of online databanken en zijn 21 verschillende wezels (16 locaties) vastgesteld op camera's van de WKMB. Van de 16 locaties waar met behulp van camera's in 2019 wezels zijn gemeld, geldt dat in 10 van deze gebieden wezels voorheen niet bekend waren. In bijlage 2 zijn foto's opgenomen van een aantal van de locaties waar wezels zijn gevonden.

Locaties wezels in het camera project 2019.

Op 30 januari om 17:38 verscheen de eerste wezel voor de camera in de Boezem van Brakel. De camera was geplaatst onder een braamstruweel in het verloop van de vroegere Beving steeg op de grens tussen het rietland en de hooilanden. Hier loopt in de lengte van de Boezem van Brakel een lage dijk, deze dijk liet veel sporen zien van woelmuizen, de belangrijkste prooi van de wezel. De foto's waren helaas sterk overbelicht maar het silhouet van de wezel was duidelijk herkenbaar.

Op 28 februari om 13:25 verscheen de tweede wezel voor de camera in de Woord, de kleiputten bij Zuilichem. Een klein en rustig natuurgebied. De wezel was bijzonder snel en slechts 2 foto's werden gemaakt van de snuit in 3 seconde. De camera was geplaats aan de voet van een knotwilg langs het wandelpad. Het betrof het eerste gedocumenteerde geval van een wezel in dit gebied.

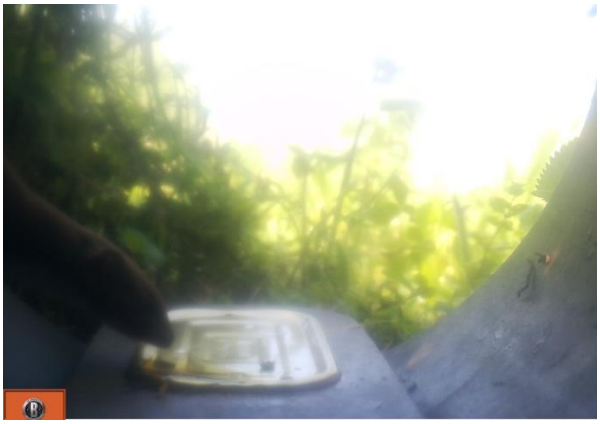

Boezem van Brakel

De Woord

Op 3 juni om 12:00 verscheen een wezel voor de camera in de Neswaarden, de uiterwaarde bij Poederoijen. Dezelfde wezel kwam op 5 juni om 15:29 nog eens terug. De camera werd geplaatst op de rand tussen ruigte (wilg en riet) en grasland. Een ruigterand bied een wezel dekking. Het grasland was rijk aan kruiden, een rijk grasland zoals deze niet veel meer te vinden zijn in de Bommelerwaard. Het betrof het eerste gedocumenteerde geval van een wezel in dit gebied.

Op 23 juni om 16:18 verscheen een wezel voor de camera bij de Kil van Brakel, in het gedeelte waar in het kader voor programma stroomlijn wilgen zijn gekapt. De wezel kwam slechts 2 seconde in beeld maar was ondanks de vieze lens goed herkenbaar. De omgeving bestond uit een bietenakker, ruigte en rietkragen, aan de overzijde van de kil ligt de Waaldijk. Het betrof het eerste gedocumenteerde geval van een wezel in dit gebied.

De Neswaarden

Kil van Brakel

Op 1 juli om 18:18 verscheen een wezel voor de camera in de Breemwaard. De camera was geplaatst onder een wilg, onderaan de dijk. Op 2 juli om 11:37 en op 3 juli om 12:48 verschenen voor deze camera ook wezels. Op basis van de tijden tussen de foto's van wezels en de richting waarin de wezels verdwenen kon worden afgeleid dat op deze locatie twee wezels zaten, een opvallende waarneming omdat wezels erg territoriaal zijn. Gezien de tijd van het jaar is het goed mogelijk dat het een moeder en jong, of twee jongen waren. Dit is echter niet af te leiden van de foto's. Het betrof het eerste gedocumenteerde geval van een wezel in dit gebied.

Op 26 juli om 9:31 verscheen een wezel voor de camera bij de Drielse Wetering. De camera was geplaatst onder een lage wilg langs het wandelpad. Op 29 juli om 18:43 kwam er nog een wezel voor de camera. Het is niet te zeggen of dit dezelfde wezel was. De Drielse Wetering is een rustig gebied omgeven door landbouwgronden. Door de ligging, het karakter, en langgerekte vorm een erg geschikt gebied. Het betrof het eerste gedocumenteerde geval van een wezel in dit gebied.

Breemwaard

Drielse Wetering

Op 27 juli om 8:21 verscheen een wezel voor de camera in Nederhemert-Zuid. De camera was geplaatst in een haag net buiten het dorp. De wezel kwam volledig in beeld waarbij het korte staartje, zonder zwarte punt, goed te zien is. Het betreft het eerste gedocumenteerde geval van een wezel (of kleine marterachtigen) op het eiland van Nederhemert-Zuid.

Op 3 augustus om 7:04 verscheen een wezel voor de camera in de Neswaarden. De camera was geplaatst tussen een stapel balken in de hoek van een grasland. Dergelijke kleine rommelhoekjes worden dus ook gebruikt door kleine marterachtigen. De wezel kwam goed in beeld, waarbij de kenmerkende keelvlek goed te zien is. Het betrof de 2e wezel voor de Neswaarden, de eerste wezel werd precies 2 maanden eerder door ons ontdekt. Ondanks de kleine afstand tussen deze vondsten (880 meter), kan met zekerheid worden gesteld dat het 2 verschillende wezels zijn. Bij deze wezel ontbrak een klein wit vlekje op de linker wenkbrauw, die duidelijk zichtbaar was bij de eerste wezel.

Nederhemert-Zuid

De Neswaarden

Op 14 augustus om 15:04 verscheen een wezel voor de camera in de Kil van Hurwenen. Dezelfde wezel, herkenbaar aan de kleine keelvlek, verscheen nog zeker 15 keer voor de camera, soms twee maal per dag. De camera werd onder een lage wilg geplaats tussen het grasland en de brede rietkraag langs de kil. In vergelijkbaar habitat werden wezels in de Neswaarden en de Breemwaard gevonden. Het relatief uitzonderlijk hoge aantal bezoeken kan erop wijzen dat de camera werd geplaatst op een belangrijke route voor deze wezel of dat de camera in de nabijheid van de verblijfplaats van de wezel was geplaatst.

Op 18 augustus om 8:54 verscheen een wezel voor de camera in de Kil van Hurwenen. Hier werden 2 verschillende wezels vastgelegd, herkenbaar door

variatie in keelvlekken. De camera was geplaatst in een houtwal, tussen weilanden. De lijnvormige houtwal staat haaks op een bos, de camera stond daarmee mogelijk op een 'route' waar de wezels gebruik van maakte. De wezels in de Kil van Hurwenen betroffen de eerst gedocumenteerde wezels in dit gebied (sinds 1961). Na contact met lokale natuurliefhebbers hebben we voor 2018 en 2019 meer wezel waarnemingen kunnen documenteren in de Kil van Hurwenen.

Kil van Hurwenen

Kil van Hurwenen

Op 23 september verscheen om 18:16 een wezel voor de camera op de achterdijk in Poederoijen. De 5 daaropvolgende dagen werden meer wezels waargenomen, ook vóór zonsomkomst en na zonsondergang. In totaal zijn op basis van patronen van vlekken op de snuit en keel 4 verschillende wezels vastgesteld op deze locatie. Op 27 september werden zelfs 2 wezels samen vastgelegd. De camera was geplaatst in een ruigte strook tussen een weiland en wandelpad. Het vastleggen van 4 wezels betekent zeer waarschijnlijk dat de wezel zich hier succesvol heeft voortgeplant: minimaal 3, mogelijk 4, oudere jongen. Gezien de tijd van het jaar is dit een opvallende waarneming. Het betrof het eerste gedocumenteerde geval van wezels in dit gebied.

Op 24 september verscheen om 9:56 een wezel voor de camera op het Leuvensche veld in Brakel. De camera was geplaatst langs een sloot en het hek van een schapenweide. Ook bestaat het landschap uit grasland, wilgenhakhout en maïs. In de literatuur worden hakhout percelen ook als geschikt leefgebied benoemd voor wezels door de geschiktheid hiervan voor woelmuizen, mogelijk dat deze wezel ook verbonden is aan dit 'gewas'. Het betrof het eerste gedocumenteerde geval van een wezel in dit gebied.

Achterdijk

Leuvensche veld

Op 2 oktober verscheen om 15:30 een wezel voor de camera bij de Meidijksche Wielen aan de kant van Brakel. De locatie betrof een typisch kleinschalig 'rommelhoekje' met afwisselend begraasd grasland, akkertjes en sloten en randen met ruigte. In 2017 werd in de omgeving al eens een wezel waargenomen. Dat maakt dit één van de weinige plaatsen in de Bommelerwaard waar in verschillende jaren een wezel is waargenomen.

Op 7 oktober verscheen om 8:15 een wezel voor de camera in de Lieskampen. De camera was geplaatst in het kader van de MarterMaand, in een houtwal langs een sloot en griend. Op de locatie was weinig grasland in de omgeving. Dit doet vermoeden dat wezels in de Bommelerwaard ook vrij beboste delen bewonen. In 2017 werd eens een wezel gezien langs de Donkerkade, dit betrof daarmee het tweede geval van een wezel in de Lieskampen.

Meidijksche Wielen

Lieskampen

Op 22 oktober verscheen om 18:46 een wezel voor de camera in de Lieskampen. De camera was geplaatst in het kader van de MarterMaand, in een rustig, sterk bebost, deel van het gebied. Wezel werd, gelet op afwezigheid van grote grasvelden in de omgeving en het beboste karakter, niet direct verwacht op de locatie. De wezel werd dan ook vastgelegd met een methode toegespitst op de bunzing.

Op 8 december verscheen om 00:38 een wezel voor de camera in een ruigtestrook langs de A2 nabij Hedel. De camera was geplaatst onder een wilg aan de rand van een klein bosje, waar het talud van de A2 en het talud van de spoorlijn Utrecht – 's-Hertogenbosch samenkomen. Deze stroken behouden tijdens de winter hun ruigte doordat hier minder wordt gemaaid. Dergelijke elementen in het landschap kunnen daardoor van groot belang zijn voor de winteroverleving en verspreiding van kleine marterachtigen.

Lieskampen

Hedel – A2

Hermelijn in de Bommelerwaard

Literatuuronderzoek wees uit dat de hermelijn een zeldzaamheid is in de Bommelerwaard. Helaas is dit een landelijke trend, zo is de status van de hermelijn op waarneming.nl in 2019 gewijzigd van 'algemeen' naar 'zeldzaam'. De hermelijn komt voor in grotere natte (natuur)gebieden. In de Bommelerwaard is met name het Munnikenland zeer geschikt leefgebied. Ook de Kil van Hurwenen wordt als geschikt leefgebied voor de hermelijn gezien. Opvallend genoeg is er in de laatste 10 jaar geen wezel, hermelijn of bunzing in de Kil van Hurwenen gemeld. Mogelijk dat Alem en Nederhemert-Zuid door het aandeel heggen en konijnen ook geschikt is voor de hermelijn. In het Munnikenland werd in 2017 verschillende keren een hermelijn gezien in een greppel langs de Geuzenweg. In 2018 stak een hermelijn de Blinde steeg verschillende keren over en zwom door de nieuwe polder.

Helaas werden in 2019 geen hermelijnen gemeld of waargenomen bij het veldonderzoek van de WKMB. De kans blijft bestaan dat een hermelijn zich toch in de Bommelerwaard verstopt. Het Munnikenland is een geschikt gebied voor de hermelijn door de vele meters oevers, rietvelden en graslanden, een hermelijn werd desondanks hier niet door ons vastgesteld. In het Munnikenland worden grazers toegepast als beheermaatregel. De graasdruk in 2018 en 2019 was hoog waardoor er weinig ruigte aanwezig was in de winter van 2018/2019. Daarnaast werden de rietkragen bij de hooilanden gemaaid. Mogelijk heeft dit de omstandigheden minder gunstig gemaakt voor de hermelijn dan wat mogelijk is. Door de nieuwe inrichting van het Munnikenland blijft het gebied langer nat en overstroomt een groter gedeelte in de winter. Het is onbekend hoe de hermelijn met deze omstandigheden omgaat maar het voorkomen van de hermelijn in het voorjaar van 2018 geeft aan dat de hermelijn winters als die van 2017/2018, toen het volledige Munnikenland onder water liep, wel kan overleven.

Bunzing in de Bommelerwaard

Literatuuronderzoek wees uit dat de bunzing op slechts enkele plaatsen in de Bommelerwaard werd gemeld. Verschillende meldingen van bunzings werden gedaan in de Poederoijense Hoek, omgeving van Gameren en Sint Andries/Alem. Verspreid langs de A2 werden verschillende bunzings verkeersslachtoffer.

In totaal zijn er in 2019 11 bunzings gemeld via persoonlijk contact, mail of online databanken en zijn 4 bunzings vastgesteld op camera's van de WKMB. Online gegevens gaven aan dat vergelijkbaar met voorgaande jaren ook in 2018 (10 november) en 2019 (29 maart) verkeerslachtoffers op de A2 vielen, beide ten hoogte van Zaltbommel. Online gegevens wezen op een bunzing familie bij Poederoijense Hoek, een erg waardevolle waarneming, en een bunzing bij de Rampert, een typisch nat en afwisselend landschap, geschikt voor de bunzing. Via de mail ontvingen we bericht over verkeersslachtoffers op de Walderweg in Kerkwijk en Oude Rijksweg in Hedel. In de omgeving van Hedel, inclusief de Hedelse Bovenwaard, zijn in het verleden meer bunzings gemeld. De melding uit Kerkwijk is interessant omdat hier vrijwel geen bosjes aanwezig zijn, het landschap heeft een sterk agrarisch karakter. Via de mail ontvingen we ook bericht over een bunzing in een achtertuin in Aalst. De tuin ligt aan de rand van het dorp. Dergelijke grenzen, tussen bebouwing en agrarisch gebied, zijn, zeker in de koudere maanden, erg belangrijk voor de bunzing.

Op 30 augustus om verscheen een bunzing voor de camera bij langs een houtwal. Omdat nabij de locatie van deze bunzing ook andere, storingsgevoelige, dieren leven wordt de locatie niet in het jaarverslag gedocumenteerd. De camera

bleek op een looproute van de bunzing te staan, er werd geen lokmiddel gebruikt. Op de locatie werden eveneens sporen gevonden van konijnen. Naast dat konijnen een prooidier zijn voor de bunzing, gebruikt een bunzing met regelmaat een oud konijnenhol als verblijfplaats. Het betrof het eerste gedocumenteerde geval van een bunzing in dit gebied.

Op 18 september om 3:41 verscheen een bunzing voor de camera langs een wissel. Omdat nabij de locatie van deze bunzing ook andere, storingsgevoelige, dieren leven wordt de locatie niet in het jaarverslag gedocumenteerd. De bunzing werd op de locatie verwacht vanwege de hoge dichtheid aan konijnen. Van onderzoek uit Engeland weten we dat het konijn een erg belangrijke prooi is van de bunzing, met name in de zomer. Het leefgebied van de bunzing bestaat hier uit kleinschalig landschap dat voor meer zoogdieren als geschikt wordt bevonden. Het betrof het eerste gedocumenteerde geval in dit gebied.

Bommelerwaard

Bommelerwaard

Op 24 september om 7:02 verscheen een bunzing voor de camera langs een wissel. Omdat nabij de locatie van deze bunzing ook andere, storingsgevoelige, dieren leven wordt de locatie niet in het jaarverslag gedocumenteerd. De bunzing werd gevonden in een kleinschalig landschap. Evenals eerder gevonden bunzings zijn ook op deze locatie konijnen aanwezig.

Op 22 november om 16:36 verscheen een bunzing voor de camera die geplaatst was in een houtwal. Omdat nabij de locatie van deze bunzing ook andere, storingsgevoelige, dieren leven wordt de locatie niet in het jaarverslag gedocumenteerd. De houtwal waar de bunzing werd gevonden, lag in een landschap met grasland en akkerland, hier zijn meerdere houtwallen aanwezig. Gelijk aan eerdere locaties met bunzing, ook hier zijn konijnen aanwezig. Het betrof het eerste gedocumenteerde geval in dit gebied.

Bommelerwaard

Bommelerwaard

Andere marters in de Bommelerwaard

De term kleine marterachtigen doet vermoeden dat er ook grote marterachtigen rondlopen en dit geldt ook voor de Bommelerwaard, zo blijkt uit de resultaten van de inspanningen van de WKMB. De grote marterachtigen zijn de steenmarter, boommarter, otter en das. Onze activiteiten als WKMB zijn niet toegespitst op het inventariseren van grote marterachtigen, maar onze methoden kunnen grote marterachtigen wel als 'bijvangst' oppikken. Grote marterachtigen worden daarom kort in het jaarverslag besproken.

Steenmarter en boommarter

Zowel de steenmarter als de boommarter laten landelijk interessante trends zien. Beide soorten doen het goed en winnen in de laatste jaren terrein. Met name de steenmarter wordt de laatste jaren gevonden in gebieden waar ze nooit voorkwamen en die voorheen als minder geschikt werden gezien. De steenmarter is volgens de verspreidingsgegevens van de NDFF één keer in de Bommelerwaard gemeld. Dit betrof een dier in de uiterwaard bij Hoenzadriel (2015). Over dit geval is vrij weinig bekend. Net over de grens van de Bommelerwaard worden ook steenmarters gemeld. Bij Altenatuur werd een melding gedaan van een steenmarter bij Babyloniënbroek (2016). Meest opvallend is wellicht een melding van een steenmarter in Dreumel (2019).

Het aantreffen van een steenmarter was ondanks de landelijke trend van de soort toch een verrassing. De steenmarter werd op 8 en 12 december aangetroffen in een houtwal langs de A2 ter hoogte van Zaltbommel. Voorlopig wordt ervan uitgegaan dat dit hetzelfde individu was. De steenmarter werd niet ver van de Martinus Nijhoffbrug aangetroffen, het is dus mogelijk dat de steenmarter via deze brug de Bommelerwaard bereikt heeft. Dit is de tweede gedocumenteerde steenmarter voor de Bommelerwaard.

Zaltbommel

Zaltbommel

Boommarter werd boven alle verwachting door de WKMB gevonden op 9 september om 3:36 in de Rampert, het betreft de eerste boommarter van de Bommelerwaard. De herkomst van de boommarter is een interessant vraagstuk. Het meest dichtstbijzijnde voortplantingsgebied (waar ze jongen hebben gekregen) van de boommarter is de Biesbosch (2019). Verder zijn waarnemingen van boommarter in de omgeving schaars: een verkeersslachtoffer op de A15 ter hoogte van Hellouw (2018) en een verkeersslachtoffer op het knooppunt bij Drunen (2018).

Mogelijk dezelfde boommarter werd gevonden tijdens de MarterMaand in de nabij gelegen Lieskampen op 14 oktober om 2:26. Deze boommarter en de boommarter van de Rampert zijn van vergelijkbare grootte en bouw, de beftekening bleek echter niet te vergelijken door overbelichting van foto's van de camera in de Rampert.

De Rampert

Lieskampen

Op 26 oktober verscheen om 01:29 een boommarter tijdens de MarterMaand voor de camera in de Lieskampen. De boommarter werd gevonden in een houtwal waaruit, tijdens de MarterMaand, de essen werden gekapt. De houtwal ligt parallel aan een sloot en aan de overzijde ligt een griend. Een dergelijk lijnvormig element wordt in de regel vaak gebruikt door een marterachtigen als looproute. De boommarter lijkt anders dan de bekende boommarter. Zo wijkt de beftekening af, is het dier duidelijk kleiner en ook is de (winter)vacht dikker.

Op 28 oktober verscheen om 18:29 een boommarter tijdens de MarterMaand voor de camera in de Lieskampen. De boommarter werd gevonden in een rustig en sterk bebost deel van de Lieskampen. In dit deel zijn geen kapwerkzaamheden uitgevoerd, daar hier geen essen groeide. De bouw van de boommarter komt overeen met de boommarter die 2 dagen eerder werd gevonden.

Lieskampen

Lieskampen

De Bommelerwaard kent in de regel weinig 'typisch' habitat voor de steenmarter en boommarter. Gezien de landelijke verspreiding door de steenmarter, het opportunistische karakter van de soort en het treffen van de steenmarter bij Zaltbommel maken het waarschijnlijk dat de steenmarter in de toekomst vaker aangetroffen zal worden. De beelden uit de Lieskampen wijzen erop dat er 2 boommarters actief zijn in het gebied. Gelet op het verschil in grootte, zijn het mogelijk een man en vrouw. Deze vondst is zeer opvallend, naast een nieuwe

soort voor de Bommelerwaard, is het ook mogelijk dat de soort zich zal voortplanten in de Bommelerwaard. Dit, ondanks dat de Lieskampen geen typische habitatskenmerken van boommarter laat zien.

Otter

Ondanks dat de otter in Nederland nog vrij sterk verbonden lijkt te zijn aan de gebieden waar ze al jaren leven, in het noord-oosten van het land, zijn 2 gevalideerde meldingen van de otter in de Bommelerwaard. Een zwemmende otter werd gezien in de Maas bij de Rijswaard (Aalst) in 2013 en een prent werd in 2015 gevonden in de Hedelse Bovenwaard.

Das

De das verspreid zich minder snel dan de steenmarter en boommarter, maar ook de das is bezig met een opmars. In totaal zijn 2 meldingen gedaan van een das in de Bommelerwaard. Een dood, aangespoeld, dier bij Brakel in 2013. Het is onbekend waar deze vandaan kwam. Ook stak een das de Van Heemstraweg over bij Heerewaarden (2018). In 2019 kwam een melding van een aangereden das in de Bommelerwaard. Collega's van de Dassenwerkgroep Loonse en Drunese Duinen bracht ons op de hoogte van een oude dassenburcht bij Oensel die tussen 2001 en 2003 actief was. Deze locatie wordt nu echter door konijnen bewoond. Ten zuiden van de Maas worden de dassen actief gemonitord door de Dassenwerkgroep Loonse en Drunese Duinen. Uit deze gegevens, en online gegevens, blijkt dat aan de grenzen van de Bommelerwaard dassen voorkomen.

In september vond de WKMB het bewijs dat de das de oversteek van de Maas heeft gemaakt naar de Bommelerwaard. Het is de eerste documentatie van dassen in deze regio van de Bommelerwaard. Het plaatsen van een camera langs een wissel in de omgeving bevestigde dat er minimaal 3 dassen actief zijn op de burcht. De dassen werden vastgelegd terwijl deze terug kwamen van foerageren: modder aan de snuit, en terwijl deze nestmateriaal naar de burcht brachten voor de komende winter.

Bommelerwaard

Bommelerwaard

In september werd eveneens het bewijs gevonden dat de das vanuit het oosten de Bommelerwaard heeft gevonden. Terreinbeheerders gaven aan dat in dit gebied al wel dassen zouden zijn. De inspanningen van de WKMB resulteerde in het vaststellen van een bewoonde burcht in de Bommelerwaard waar minimaal 2 dassen actief zijn. Tijdens aanvullende bezoeken aan het gebieden werden naast de bestaande burcht nog eens 3 burchten gevonden (1-3 pijpen). De dassen gebruiken goed belopen wissels, dit kan betekenen dat de das hier al enige tijd verblijft, of dat de familie groter is dan dat wij tot nu toe kunnen inschatten.

In november werd het bewijs gevonden dat de das verder de Bommelerwaard in is getrokken dan voorheen werd aangenomen. De inspanningen van de WKMB resulteerde in het vaststellen van de das in een gebied waar nooit eerder dassen zijn gedocumenteerd. De burcht is (nog) niet gelokaliseerd, maar gelet op het gebied kan worden aangenomen dat het een andere familie betreft dan bekende families in de Bommelerwaard.

Bommelerwaard

Bommelerwaard

Naar aanleiding van online verspreidingsgegevens zijn leden van de WKMB op zoek gegaan in gebieden waar ook mogelijk das voorkomt. Tijdens deze zoektochten is de aanwezigheid van das door middel van onmiskenbare sporen vastgesteld in de buurt van een bekende familie.

Op basis van de onderzoeken die door de leden van de WKMB zijn uitgevoerd, gaat de WKMB uit van zeker 4, mogelijk 5, dassenfamilies in de Bommelerwaard. Het vinden van dassenburchten biedt perspectief voor de Bommelerwaard, mogelijk dat meer gebieden in de toekomst bewoond zullen worden door de das. Dassen zijn vindingrijk en kunnen ook ogenschijnlijk minder geschikt gebied bewonen.

Meer zoogdieren

De bevingen van de werkgroep beperken zich door het intensieve inventarisatiewerk niet tot kleine marterachtigen. In totaal zijn, in 2019, 24 soorten zoogdieren vastgesteld op de camera's van de WKMB (inclusief huiskat en hond).

Wasbeer

Op de avond van 3 februari 2019 werd op één van de camera's van de WKMB een wasbeer (*Procyon lotor*) vastgesteld, een zeer opmerkelijke vondst. De vondst werd gedaan in de Boezem van Brakel, een nat gebied met grote rietvelden. De wasbeer komt van oorsprong uit Noord-Amerika. Het is een erg vindingrijke soort die zich in Duitsland heeft weten te vestigen nadat enkele exemplaren waren ontsnapt uit een dierentuin.

De wasbeer doet het goed in Europa en de aantallen groeien. Jonge wasberen zijn al gezien in Zuid-Limburg. Wasberen planten zich dus ook al voor in Nederland, vooral in de grensstreek. De wasbeer komt dus ook voor in de

Bommelerwaard. Na contact met de terreinbeheerder bleek dat in 2017-2018 op ongeveer 750 meter van de camera waarop de wasbeer werd vastgesteld, in het Munnikenland, al eens eerder was gezien. Het is niet te zeggen of het hetzelfde individu is. De wasbeer voor de camera van de WKMB was een erg nieuwsgierig dier. Het was erg geïnteresseerd in de geur van het blikje sardientjes en trok zelfs het plankje waarop de camera bevestigd was uit de koker waarin de camera stond opgesteld.

Waterspitsmuis

In de ochtend van 17 juni 2019 werd op één van de camera's van de WKMB een waterspitsmuis (*Neomys fodiens*) vastgesteld. De vondst werd gedaan in de Breemwaard. Het is het pas het derde gedocumenteerde geval in de Bommelerwaard. Op 2 februari 2014 vond Dick van Mourik een dood exemplaar nabij de Schouwendijk richting Slot Loevestein. In 2016 werden resten van een waterspitsmuis gevonden in een braakbal in Hurwenen. De waterspitsmuis is een landelijk zeldzame soort. Waterspitsmuizen zijn gevoelig voor slechte waterkwaliteit. Het voorkomen van de waterspitsmuis in de Breemwaard onderschrijft daarmee de hoge natuurwaarde in de Breemwaard. De waterspitsmuis kwam gedurende de nacht en de dag die erop volgde verschillende keren terug voor de camera. Het betrof een interessant exemplaar. De waterspitsmuis is de grootste spitsmuis van Nederland, de vacht is zwart met een witte buik. Het exemplaar in de Breemwaard was echter volledig zwart. Dit is een kleurvariatie die bekend is in Friesland en algemeen op Texel volgens Dick Bekker (Zoogdiervereniging). Het is verder ons onbekend hoe verspreid de zwarte kleurvariant van de waterspitsmuis is.

Andere bevindingen

In totaal verschenen er naast de wezel, bunzing, steenmarter, boommarter, das, wasbeer en waterspitsmuis nog 17 zoogdiersoorten voor de camera's van de WKMB (tabel 2). Onzekere gevallen zijn hierbij niet meegeteld. De gewone bosmuis en rosse woelmuis zijn de meest voorkomende soorten voor de camera's. Dit zijn ook beide algemene soorten die relatief weinig eisen stellen aan hun leefgebied. Voor beide soorten geldt dat een houtwal, bosrand of groene tuin al voldoende is. Het zijn ook beide nieuwsgierige soorten die vaak interesse tonen in de camera of het blikje sardientjes. Bosspitsmuis en bruine rat zijn ook algemene soorten op de camera's. De eerste egel verscheen op 4 maart voor de camera, net uit de winterslaap. Vanaf dat moment werd de egel een regelmatige bezoeker van de camera's. Minder algemene soorten waren dwergspitsmuis en dwergmuis.

Tabel 2 Resultaten van cameraonderzoek.

Soort	Wetenschappelijke naam	Vastgelegd op … locatie(s).
Aardmuis	*Microtus agrestis*	2 [A]
Veldmuis	*Microtus arvalis*	3 [A, D]
Rosse woelmuis	*Myodes glareolus*	32 [A, C, D, E]
Woelrat	*Arvicola amphibius*	1 [A]
Dwergmuis	*Micromys minutus*	12 [A, D, E]
Gewone bosmuis	*Apodemus sylvaticus*	55 [A, B, C, D, E]
Bruine rat	*Rattus norvegicus*	40 [A, B, C, D, E]
Konijn	*Oryctolagus cuniculus*	5 [A, B, E]
Haas	*Lepus europaeus*	10 [A]
Egel	*Erinaceus europaeus*	18 [A, C, D]
Dwergspitsmuis	*Sorex minutus*	7 [A, D]
Bosspitsmuis	*Sorex araneus/coronatus*	17 [A, C, D, E]
Huisspitsmuis	*Crocidura russula*	2 [D]
Waterspitsmuis	*Neomys fodiens*	1 [A, D]
Huiskat	*Felis catus*	15 [A, C, E]
Hond	*Canis lupus*	4 [A, C]
Vos	*Vulpes vulpes*	9 [A, B, C, E]
Wasbeer	*Procyon lotor*	1 [A]
Wezel	***Mustela nivalis***	**16 [A]**
Hermelijn	***Mustela erminea***	**0**
Bunzing	***Mustela putorius***	**4**
Steenmarter	*Martes foina*	1 [E]
Boommarter	*Martes martes*	4 [A]
Das	*Meles meles*	3
Ree	*Capreolus capreolus*	12 [A]

[A, B, C, D, E] *hiervoor geldt dat er minimaal 1 camera geplaatst was op-, of binnen een straal van 100 meter verwijderd was van, terrein in beheer van een terrein beherende organisatie (TBO) (A: Staatsbosbeheer, B: Natuurmonumenten, C: Geldersch Landschap & Kasteelen, D: SBNL, E: Rijkswaterstaat.)*

MarterMaand

Resultaten van de MarterMaand zijn ook inbegrepen bij de beschrijving van de bevindingen hierboven. Om de kracht van samenwerking en de bijdrage van vrijwilligers te benadrukken worden de resultaten van de MarterMaand ook hier uitgelicht. Met behulp van de extra camera's van geïnteresseerde zijn 13 zoogdiersoorten waargenomen. In de onderstaande tabel is een samenvatting gegeven van de gevonden soorten in de MarterMaand. In totaal zijn 9 verschillende camera's uitgezet in de Lieskampen en de Boterkampen, struikrovers werden na 2 weken verplaatst, wildcamera's hingen voor 4 weken, waardoor op 12 plaatsen een camera heeft gestaan. De meest opvallende soort van de MarterMaand betrof de boommarter.

Impressiefoto velddag, plaatsen van een wildcamera.

Impressiefoto velddag, aftocht na een regenachtige ochtend.

Gedurende de MarterMaand zijn verschillende mensen aangehaakt bij onze activiteiten om meer te leren over kleine marterachtigen en het gebruik van wildcamera's. Mensen uit de regio, maar ook de Zoogdier Werkgroep Culemborg werd verwelkomt bij het verplaatsen van de camera's. Onze enthousiasme hebben we tijdens de MarterMaand goed over kunnen brengen: de WKMB is versterkt met een nieuw lid en meerdere mensen hebben toegezegd hun eigen wildcamera resultaten door te sturen naar de WKMB. Als afsluiter van de MarterMaand is het gebied, de Lieskampen en omgeving, door de WKMB aangemeld bij het landelijke BuBo-project.

Tabel 3 Resultaten van MarterMaand.

Soort	**Wetenschappelijke naam**	**Door ... camera's gedetecteerd (aantal/totaal)**
Rosse woelmuis	*Myodes glareolus*	5/12
Dwergmuis	*Micromys minutus*	2/12
Gewone bosmuis	*Apodemus sylvaticus*	11/12
Bruine rat	*Rattus norvegicus*	8/12
Haas	*Lepus europaeus*	1/12
Dwergspitsmuis	*Sorex minutus*	1/12
Bosspitsmuis	*Sorex araneus/coronatus*	2/12
Egel	*Erinaceus europaeus*	2/12
Huiskat	*Felis catus*	1/12
Vos	*Vulpes vulpes*	2/12
Wezel	***Mustela nivalis***	2/12
Boommarter	***Martes martes***	3/12
Ree	*Capreolus capreolus*	5/12
Winterkoning	*Troglodytes troglodytes*	5/12
Roodborst	*Erithacus rubecula*	7/12
Merel	*Turdus merula*	1/12
Zanglijster	*Turdus philomelos*	4/12
Koperwiek	*Turdus iliacus*	3/12
Kramsvogel	*Turdus pilaris*	1/12
Pimpelmees	*Cyanistes caeruleus*	1/12
Koolmees	*Parus major*	3/12
Gaai	*Garrulus glandarius*	3/12
Fazant	*Phasianus colchicus*	2/12
Waterral	*Rallus aquaticus*	1/12
Buizerd	*Buteo buteo*	1/12

Zoek de Bunzing

De WKMB heeft in 2019 deelgenomen aan het 'Zoek de Bunzing' project van de landelijke werkgroep kleine marterachtigen, aangesloten bij de Zoogdiervereniging. In totaal heeft de camera 12 maanden in de voorgeschreven opstelling gestaan, helaas zijn van de maand juli geen gegevens gedocumenteerd door een mogelijk technisch falen. De bunzing is helaas niet gevonden. Andere marterachtigen zijn niet voor deze camera verschenen. In totaal werden 8 soorten zoogdieren vastgesteld met de camera. Ook werden 15 soorten vogels vastgesteld. De volledige soortenlijst is hieronder weergegeven. In de 3^{e} kolom staat aangegeven in hoeveel maanden de soort is waargenomen.

Tabel 4 Resultaten van Zoek de Bunzing project.

Soort	Wetenschappelijke naam	Aantal maanden
Gewone bosmuis	*Apodemus sylvaticus*	6/12
Bruine rat	*Rattus norvegicus*	4/12
Haas	*Lepus europaeus*	4/12
Egel	*Erinaceus europaeus*	5/12
Vos	*Vulpes vulpes*	3/12
Huiskat	*Felis domesticus*	5/12
Hond	*Canis lupus*	1/12
Ree	*Capreolus capreolus*	3/12
Winterkoning	*Troglodytes troglodytes*	1/12
Heggenmus	*Prunella modularis*	2/12
Vink	*Fringilla coelebs*	1/12
Gekraagde roodstaart	*Phoenicurus phoenicurus*	1/12
Boompieper	*Anthus trivialis*	1/12
Roodborst	*Erithacus rubecula*	2/12
Merel	*Turdus merula*	7/12
Zanglijster	*Turdus philomelos*	6/12
Koperwiek	*Turdus iliacus*	2/12
Grote bonte specht	*Dendrocopos major*	1/12
Koolmees	*Parus major*	4/12
Ekster	*Pica pica*	9/12
Gaai	*Garrulus glandarius*	4/12
Houtduif	*Columba palumbus*	7/12
Fazant	*Phasianus colchicus*	8/12

Habitat van kleine marterachtigen in de Bommelerwaard

De wezel werd in de Bommelerwaard met name gevonden in randen tussen open en meer gesloten habitat. Dit komt uiteraard ook voor een groot deel omdat in dit soort randen de camera's goed te verstoppen zijn. Maar het heeft ook zeker te maken met de habitatvoorkeur van de wezel. Wezels zijn naast geduchte roofdieren ook prooidieren. Wezels kennen verschillende predatoren: uilen, havik, reigers, huiskatten en meer. Het is voor de wezel daarom uiterst belangrijk dat deze zich ongezien kunnen verplaatsen binnen hun territorium. Wezels jagen daarom ook vaak slechts enkele meters uit de dekking. Dekking is natuurlijk ook voor migratieroutes tussen leefgebieden van groot belang. Wezels in de Bommelerwaard werden vaak in natte gebieden aangetroffen, dat ze ook in minder natte leefgebieden voorkomen bewijzen de waarnemingen rond Bruchem en Hedel. Kanttekening bij deze waarnemingen is dat deze wezels werden gezien in relatief open landschap, het is daarom aannemelijk dat ze hier dekking zochten in de oevers van sloten en dus mogelijk alsnog gebonden waren aan nat biotoop. Deze bevinding staat enigszins haaks op de gedachtegang dat wezel natte biotopen mijd[1]. In de natte gebieden zijn de wezels vaak in de nabijheid van een rietkraag aangetroffen (zie de bijlage voor foto materiaal). De vondsten van wezels gedurende MarterMaand laten zien dat de wezel ook in de Bommelerwaard ook in meer bebost gebied gevonden kan worden. Het vinden van een wezel in Nederhemert-Zuid, in combinatie met meldingen vanuit bijvoorbeeld Zaltbommel, laten blijken dat wezels ook in de buurt van bebouwing gevonden kunnen worden. Het is echter niet duidelijk in hoeverre dit habitat van belang is voor de wezel in de Bommelerwaard.

Verschillende bunzings werden slachtoffer van het verkeer op de A2, zo ook in 2018 en 2019. Waarnemingen van verkeersslachtoffers betreffen vaak jonge dieren op zoek naar partners of territorium. Verkeerslachtoffers zijn daarom lastig te verbinden met leefgebied. Het is dus speculeren waar de bunzings die werden aangereden op de A2 vandaan kwamen. De bunzings van 2018 en 2019 kwamen mogelijk van Oensel of Hurwenen. Hier is het landschap afwisselend met boomgaarden, grasland en akkerland. Ook kennen we hier lintbebouwing dat vaak samen gaat met kleinschalige percelen. Dergelijk landschap, in de buurt van mensen, wordt vaak gebruikt door de bunzing, mogelijk met een toename in de winter. Kleine dorpen en gehuchten, met lintbebouwing, kleinschalig divers landschap en 'rommelhoekjes' in de Bommelerwaard vinden we naast Oensel en Hurwenen ook bij Poederoijense Hoek, Wellseind, Hoenzadriel, Nederhemert-Zuid en Alem. Bunzings komen mogelijk voor rondom deze plaatsen. De waarneming van een familie bunzings tussen Poederoijense Hoek en Poederoijen en aan de rand van Aalst (zie tabel 1) versterken deze hypothese. De bunzings op camera's kwamen over het algemeen voor in gebied dat minder door mensen wordt bewoond. Ook in meer natuurlijke gebieden kunnen we daarom bunzings verwachten. Het merendeel van de bunzings in 2019 werd gevonden in leefgebied waar ook konijnen voorkomen. Gelet op deze relatie is het in het belang van de bunzing dat leefgebied van konijnen behouden blijft. Het konijn is geen algemene soort in de Bommelerwaard en komt sporadisch in gebieden voor.

[1] Handreiking Kleine Marters in relatie tot soortbescherming, Sander Bouwens, 2017.

Kansen voor kleine marterachtigen in de Bommelerwaard

Om kleine marterachtigen een kans te bieden in een landschap dienen er minimaal drie uitgangspunten te zijn: 1) voldoende prooidieren, 2) voldoende dekking, 3) verbinding tussen leefgebieden. Verschillende extra elementen kunnen waardevolle aanvullingen zijn om verblijfplaatsen, dekking of foerageermogelijkheden te bieden.

Voldoende prooidieren

Met name de woelmuizen vormen een belangrijke voedselbron voor de kleine marterachtigen. De kleine veldmuizen, aardmuizen en rosse woelmuizen worden door zowel wezel, hermelijn als bunzing gegeten. Hermelijn en bunzing eten ook grotere prooien zoals woelratten, bruine ratten en konijnen. Kleine vogels en hun jongen en eieren worden door alle kleine marterachtigen in kleine hoeveelheden gegeten. Bunzing staat erom bekend ook amfibieën te eten. Woelmuizen stellen weinig eisen aan hun leefgebied maar het is van belang dat woelmuis populaties behouden kunnen blijven en winters kunnen overleven. Hiervoor is permanent rijk grasland met voldoende dekking van groot belang. Naast woelmuizen dienen omstandigheden ook gunstig te zijn voor woelratten en bruine ratten. Dit zijn dieren die in meer nat leefgebied worden gevonden. De woelrat werd slechts één maal aangetoond op de camera's, het is bekend dat deze ook in andere gebieden binnen de Bommelerwaard leeft. Omdat zowel hermelijn als bunzing een (jong) konijn kunnen vangen zijn ook konijnenburchten in de Bommelerwaard deels in kaart gebracht. Gebieden met konijnenburchten worden gezien als geschikt leefgebied voor de bunzing, omdat deze ook gebruik zal maken van oude konijnenholen. Konijnenburchten zijn gevonden bij Nederhemert-Zuid, de Gamersche Waard, Alem, Fort Sint Andries en Oensel. Er zijn niet bijzonder veel konijnenburchten aanwezig in de Bommelerwaard, het konijn is daarmee niet algemeen in de Bommelerwaard. Al kan het konijn lokaal wel zeer algemeen zijn (Gamersche Waard). Ondanks dat konijnenburchten geen wettelijke bescherming genieten, is het voor de Bommelerwaard wel van belang deze te behouden.

Voldoende dekking en verbinding tussen leefgebieden

Voldoende dekking voor kleine marterachtigen betekent dat binnen het territorium voldoende rietkragen, houtwallen, ruigte stroken en hoog gras/kruiden aanwezig is. Helaas is dit niet overvloed aanwezig in de Bommelerwaard. In de Bommelerwaard ontbreken een mantel en zoom bij de bosranden van bosjes, sloot oevers zijn steil en smal, struwelen zijn afwezig in de bermen en dijken worden volledig kaal gemaaid of begraasd. Mogelijk kunnen kleine marterachtigen hierdoor minder leefgebieden koloniseren en minder leefgebied gebruiken. Verschillende kleine aanpassingen in het beheer van openbaar groen en het inrichten van het landschap kunnen een grote positieve bijdrage leveren aan het bieden van leefgebied en verbinding daartussen.

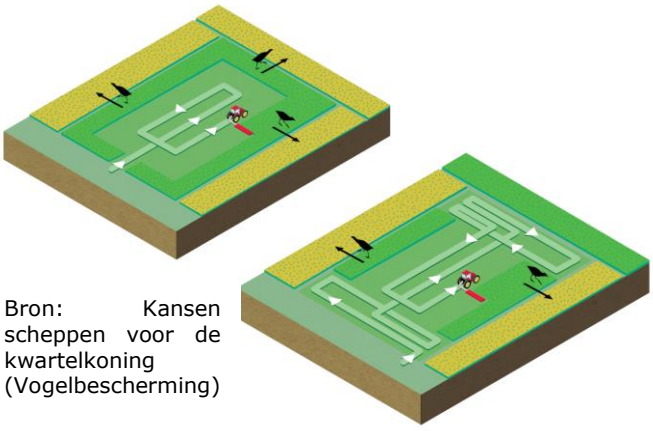
De kansen voor kleine marterachtigen in de Bommelerwaard liggen bij het ontwikkelen van natuurvriendelijke oevers langs (agrarische) graslanden waar ook aandacht uitgaat naar een brede droge strook met ruigte. Ten gunste van de kleine marterachtigen kunnen hierbij ook inrichtingsmaatregelen worden toegevoegd. Met name langgerekte landschapselementen ontlenen zich daarvoor, zo bleek na het vinden van een wezel langs de ruige stroken langs het de A2 en de spoorlijn. De noordelijke oever van de Capreton (Aalst) en beide oevers van de Hoofdwetering (Wellseind – Hedel) zouden bijzonder geschikt zijn voor de ontwikkeling van natuurvriendelijke oevers ten gunste van onder andere

kleine marterachtigen. Met name voor de Hoofdwetering zou dit goed gecombineerd kunnen worden met andere toepassingen, zoals een klompenpad. Door de Bommelerwaard liggen verschillende klompenpaden. Hier zien wij als WKMB grote kansen liggen voor kleine marterachtigen. Wanneer bij de inrichting van deze klompenpaden ook gelet wordt op de habitatsvoorkeuren van kleine marterachtigen, kunnen klompenpaden een zeer positieve bijdrage leveren als leefgebied voor kleine marterachtigen. Het vinden van meerdere wezels bij de achterdijk in Poederoijen dat is ingericht als wandelpad bevestigd dit.

Ook liggen er kansen voor kleine marterachtigen bij een aangepast maaibeleid op bijvoorbeeld dijken, op agrarisch grasland en graslanden in natuurgebied. Maaien als beheersmaatregel is uiterst belangrijk. Het is op de lange termijn een effectieve methode om stikstof uit het ecosysteem te mijnen en daarmee graslanden rijker te maken aan kruiden. Maaien zorgt er ook voor dat het landschap open blijft. Variatie in de wijze waarop gemaaid wordt en de frequentie van het maaien kan echter beter, wanneer we het landschap geschikt willen maken voor kleine marterachtigen.

Verschillende dijken in de Bommelerwaard bieden leefgebied aan woelmuizen die met hun holen zorgen voor gaten in de dijken. Wanneer dijken volledig worden gemaaid biedt dit tijdelijke geschikte omstandigheden voor torenvalken en uilen om veldmuizen te vangen, maar ongeschikte omstandigheden voor bijvoorbeeld wezel. Wanneer gefaseerd gemaaid wordt kunnen zowel roofvogels als wezels de dijken blijven gebruiken als jachtgebied. Niet alleen woelmuizen en hun roofdieren profiteren van een aangepast maaibeleid op dijken, dagvlinders als koninginnepage en bruin blauwtje zullen ook meeprofiteren. Verschillende methoden kunnen worden toegepast om gefaseerd te maaien. Wanneer de zone onderaan de dijk ook als geschikt habitat is ingericht kunnen de dijken in de Bommelerwaard niet alleen als leefgebied dienen, maar ook als migratieroutes.

Om weidevogels met kuikens een kans te bieden wordt via verschillende wegen gepleit voor het maaien van (agrarisch) grasland vanuit het midden van het perceel, zodat dieren al lopend naar de zijde van het perceel worden gedreven. Door volgens deze wijze te maaien overleven 50% meer kuikens ten opzichte van regulier maaibeleid[2]. Ter bescherming van kleine marter-achtigen in grasland pleiten ook wij voor het maaien van percelen vanuit het midden. Naast een andere methode bij het maaien, zijn kleine marterachtigen er bijzonder bij gebaat wanneer de buitenste strook (10 meter), de rand van het perceel, gehandhaafd blijft. Een rand met hogere, dichte, vegetatie zorgt dan voor een toename van kwalitatief hoog foerageergebied en zorgt voor het behoud van leefgebied en verbinding daartussen gedurende de winter en het voorjaar. Nu worden randen, waaronder slootkanten, in het najaar gemaaid en schoon gemaakt (zie hieronder). Door

Bron: Kansen scheppen voor de kwartelkoning (Vogelbescherming)

[2] Broyer, J. (1996). Les fenaisons centrifuges, une méthode pour réduire la mortalité des jeunes Râles de genêts *Crex crex* et Cailles des blés *Coturnix coturnix*. Revue d'écologie.

afwisselend één slootkant te behouden kan iedere winter leefgebied en verbinding worden behouden.

Door gefaseerd te maaien en randen te laten staan ontstaat meer dekking, dekking die voor kleine marterachtigen het gehele jaar door van belang. Door relatief vroeg in het najaar te maaien krijgt de vegetatie voor de winter de kans nog enigszins kan herstellen.

In gebieden met jaarrond begrazing zou bij het beheer, ten gunste van kleine marterachtigen, ook aandacht uit moeten gaan naar graasdruk op maat of drukbegrazing, waarbij de vegetatie aan het eind van de winter nog voldoende dekking geeft aan jagende wezels, hermelijnen en bunzings.

Een bijzonder goed voorbeeld van gefaseerd maaien demonstreerde Staatsbosbeheer in 2019 op de hooilanden van de Boezem van Brakel. Hier werden stroken en delen gemaaid en met rust gelaten. Op deze manier ontstond een prachtig mozaïek van lage en hoge vegetatie. Zo werd ook de noordelijke oever langs de Capreton bij de Lieskampen gefaseerd gemaaid, zodat het leefgebied deels gehandhaafd blijft. De kleine verdeelde graslanden op Landgoed Brakel ontlenen zich ook goed voor gefaseerd maaien. Hier wordt tevens graasbeheer met schapen toegepast. Een lage graasdruk of drukbegrazing kan ook zorgen voor een mozaïek aan hoge en lage vegetatie. Kansen voor een beter maaibeleid, in het kader van leefgebied voor kleine marterachtigen maar ook voor weidevogels, zijn de hooilanden ten noorden van de Blinde steeg in natuurgebied het Munnikenland en het grasland op de Bloemplaat.

Conclusies

Het jaar 2019 mag met recht een succesvol jaar worden genoemd voor zowel de wezel als voor de WKMB. De WKMB is in zijn eerste jaar erin geslaagd om in veel gebieden voor het eerste kleine marterachtigen te documenteren. Mogelijk hangt dit samen met de verwachte hoge (landelijke) wezel stand voor dit jaar als gevolg van de muizenpiek. De wezel is sterk afhankelijk van (veld)muizen en fluctueert daarom ook sterk mee met de muizenstand. De muizenstand kent onder natuurlijke omstandigheden een 'cyclus' van ± 4 jaar. Na een piek komt er dus een grote daling. De verwachting is dat ook de wezel in aantal flink zal afnemen. Dat er in 2019 (relatief) veel wezels zijn gedocumenteerd weerspiegeld dus geen gefixeerde populatiestand, dat is ook niet mogelijk voor een zeer dynamische soort als de wezel. Het jaar 2020 zal mogelijk een schraal jaar betekenen voor de wezel. Juist omdat de wezel sterk fluctueert in aantallen is onderzoek over meerdere jaren erg belangrijk, om leefgebieden van de wezel in kaart te brengen.

- In 2019 werden 33 wezels waargenomen op 28 locaties. Dit aantal was boven verwachting. Het goede muizenjaar is hiervoor een mogelijke verklaring;
- In 2019 werden geen hermelijnen waargenomen;
- In 2019 zijn 15 bunzings waargenomen op 11 locaties, waaronder een moertje met 4 kits;
- In totaal zijn in 2019 48 individuele kleine marterachtigen gedocumenteerd in de Bommelerwaard, 37 hiervan zijn gevonden of gedocumenteerd met dank aan de activiteiten van de WKMB (77%);
- De activiteiten van de WKMB resulteerde in het vaststellen van de tweede steenmarter voor de Bommelerwaard;
- De activiteiten van de WKMB resulteerde in de eerste boommarter van de Bommelerwaard;
- De activiteiten van de WKMB, de MarterMaand, resulteerde in het vaststellen van een 2^{e} boommarter, waardoor het vermoeden bestaat dat de soort zich ook zal voortplanten in de Bommelerwaard;
- De activiteiten van de WKMB resulteerde in de vondst van verschillende leefgebieden van de das, waaronder 2 niet eerder gedocumenteerde families;
- De activiteiten van de WKMB resulteerde in de herontdekking van de waterspitsmuis en het vaststellen van de wasbeer in de Bommelerwaard;
- In totaal werden met de camera's binnen het project 22 wilde zoogdieren vastgelegd;
- Wezel werd met regelmaat aangetroffen in natte biotopen, dit staat in contrast met het huidige beeld dat bestaat van wezelhabitat;
- Het merendeel van de camera's zijn geplaatst in natuurgebieden, veelal omdat we voor deze gebieden toestemming hadden om camera's te plaatsen. Het grootste gedeelte van de Bommelerwaard bestaat echter uit agrarisch gebied, het is onbekend in welke mate kleine marterachtigen voorkomen op het agrarisch gebied of in de buurt van bebouwing;
- Voor de wezel zijn met name kansen te benutten in agrarisch gebied. Het herinrichten en beheren van akkerranden en graslanden kan migratiemogelijkheden van wezels vergroten en kan leefgebied worden gecreëerd;
- Voor de hermelijn dient een vinger aan de pols te worden gehouden. De soort lijkt bijzonder schaars in de Bommelerwaard, dan wel afwezig. Voor de hermelijn zijn kansen te benutten in het maaibeheer in grote

natuurgebieden. Waarbij zorgvuldig wordt gemaaid, randen ongemoeid blijven en rietkragen in sloten jaarrond behouden blijven;

- Voor de bunzing dient een vinger aan de pols te worden gehouden. Ook voor de bunzing zijn kansen te benutten in agrarisch gebied. Voor de bunzing zijn conflicten met ruimtelijke ontwikkelingen reëel, daar de soort zich kan ophouden in de omgeving van kleine dorpen, landelijk gelegen erven en schuurtjes (vergelijkbare 'rommelhoekjes' waar ook de steenuil van profiteert).
- Gelet op de waarnemingen van de das, lijkt de das een sterke opmars te maken in de Bommelerwaard.

Het zien van een kleine marterachtigen blijft een gelukstreffer. Wij zijn daarom erg benieuwd wie zo'n gelukstreffer heeft meegemaakt. Deel het met ons! Zodat wij weer een breder beeld krijgen van de verspreiding van de wezel, hermelijn en bunzing. Ook waarnemingen van grote marterachtigen (boom-, steenmarter en das) zijn erg welkom.

Omdat de Provincie Gelderland de kleine marterachtigen nog maar recent beschermd heeft en maatregelen met betrekking tot de kleine marterachtigen niet overal bekend zijn, zijn wij als Werkgroep Kleine Marterachtigen Bommelerwaard graag een partner in het meedenken over de inrichting en het beheer van het leefgebied (houtwallen, maaibeheer, klompenpaden, dijken) van de wezel, hermelijn en de bunzing. Of een partner bij het beschermen van kleine marterachtigen in het kader van ruimtelijke ontwikkeling.

Bijlage 1 Zoogdieren vastgelegd op camera's door de WKMB

Aardmuis

Veldmuis

Rosse woelmuis

Woelrat

Dwergmuis

Bosmuis

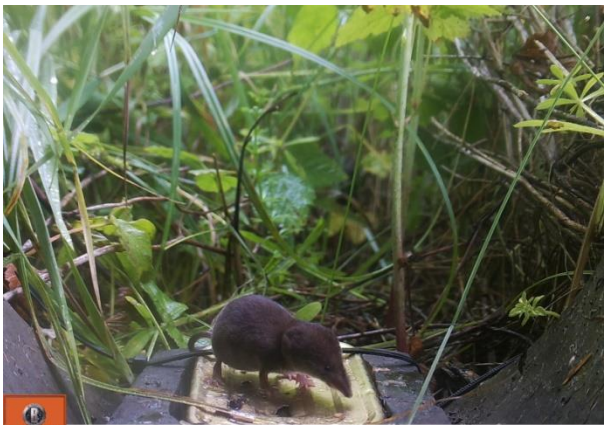

Bruine rat

Konijn

Haas

Dwergspitsmuis

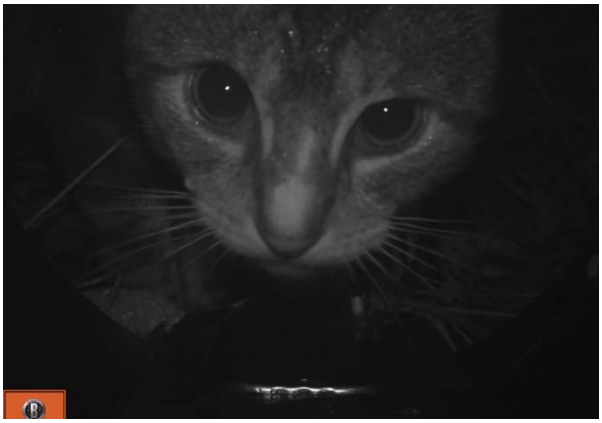

Bosspitsmuis

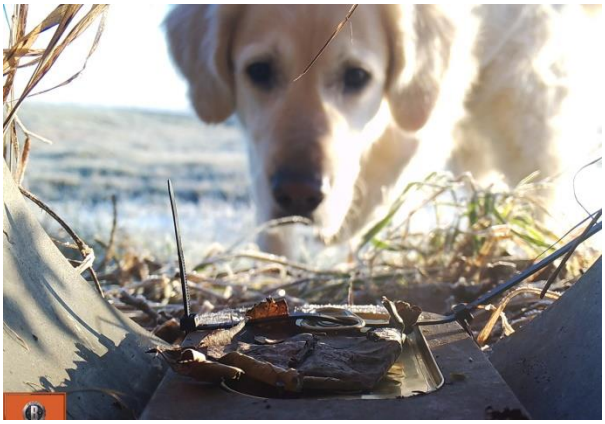

Huisspitsmuis

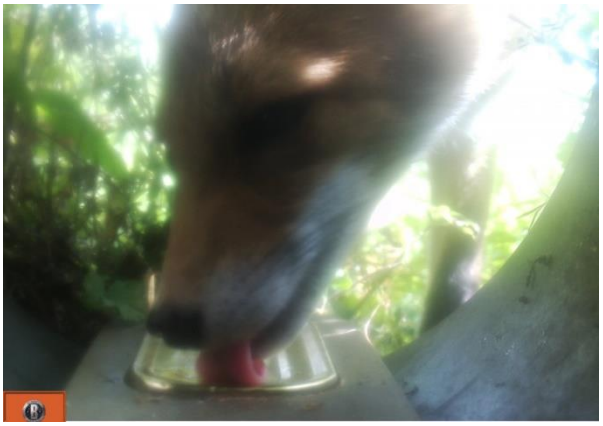

Egel

Huiskat

Hond

Vos

Ree

Bijlage 2 Habitat van kleine marterachtigen

Voorbeelden van locaties van camera's waar succesvol kleine marterachtigen zijn vastgelegd. Moment van wanneer onderstaande foto's genomen zijn komt niet altijd overeen met het moment dat een camera hier was geplaatst.

Boezem van Brakel. De camera die een wezel vastlegde in de Boezem van Brakel werd geplaatst onder het braamstruweel. Dit braamstruweel groeit op een zomerdijkje dat de hooilanden en het rietland scheidt. Een struweel als deze biedt goede dekking aan kleine marterachtigen. Door de hogere ligging van de zomerdijk is hier een hoge dichtheid van woelmuizen waarop een wezel kan jagen vanuit de dekking.

De Woord. De camera die een wezel vastlegde in de Woord werd geplaatst aan de voet van één van de knotwilgen aan de linkerzijde. De Woord is een rustig en nat gebied als een eiland tussen agrarisch landschap. De relatieve hoge dichtheid van bos, struweel, oppervlakte water en gebied dat voor een gedeelte van het jaar onder water staat maakt dit gebied in de regel niet bijzonder geschikt wezels, de wezel weet zich hier desondanks te handhaven. Het vele struweel en ook het riet maakt dat de wezel zich vrij en ongezien door het gebied kan bewegen.

Neswaarden. De camera die een wezel vastlegde was geplaatst aan de voet van de (kale) es midden in beeld. De camera stond daarmee in een relatief open rietkraag aan de rand van een kruidenrijk grasland. Dit gebied is slechts een natte ruige strook tussen een dijk en een grasland, maar een goed habitat voor kleine marterachtigen.

Breemwaard. De camera die 2 wezels vastlegde werd geplaatst onder het wilgje midden in het beeld. Een kruidenrijke dijk als deze zijn goede foerageergronden voor de wezel, die met name op veldmuizen jaagt. Hier is dat goed mogelijk omdat de rand hier dekking geeft in de vorm van struweel en riet. Wanneer de volledige dijk gemaaid wordt, wordt het de wezels echter moeilijk gemaakt. Aangepast gefaseerd maaibeheer met speciale aandacht voor randen kan hier de wezel helpen.

Drielse wetering. De camera die een wezel vastgelegde werd geplaatst onder de boswilg rechts in beeld. Het pad ligt hoger dan de omgeving, links in beeld liggen tarweakkers en akkers met groenbemesters (klaver), rechts in beeld ligt de wetering waar ruigte groeit als wilg en riet. Het gebied is langgerekt, de vegetatiezoom tussen de akkers en ruigte (het pad) is breed en bestaat uit hoog gras. Wezels kunnen in dit langgerekte habitat jagen op veldmuizen die profiteren van het agrarisch gebied. Dekking, de hoge vegetatie langs het pad of het riet, van waaruit de wezel kan jagen of verstoppen is nooit ver weg van het jachtgebied.

Neswaarden. De camera die een wezel vastlegde werd in de stapel balken geplaatst. Een verruigd 'rommelhoekje' in de hoek van een weiland en langs een slootrand. Dergelijke rommelhoekjes worden steeds schaarser in het landschap in de Bommelerwaard. Het vinden van een wezel hier onderstreept de potentie dat landschapselementen hebben op het voorkomen van kleine marterachtigen. De ontwikkeling van ruige randen langs weilanden in combinatie met dergelijke landschapselementen zal positief bijdragen aan het voorkomen van kleine marterachtigen.

Kil van Hurwenen. De camera die een wezel vastlegde werd geplaatst onder de wilg links in beeld. Het betreft een wilg die in een brede rietkraag staat. De rietkraag ligt tussen de kil en een grasland dat bemest en gemaaid wordt. Via de rietkragen rondom deze graslanden kan de wezel zich ongezien verplaatsen en jagen op de graslanden. Een brede, goed ontwikkelde, rietkraag als deze biedt op zichzelf ook leefgebied. In dergelijke rietkragen kunnen wezels en hermelijn ook op prooien jagen als woelrat en de holen daarvan gebruiken.

Kil van Hurwenen. De camera die 2 wezels vastlegde werd geplaatst in de houtwal rechts in beeld. De houtwal loopt dwars door de Kil van Hurwenen tussen een bebost deel met de nevengeul. De goed ontwikkelde houtwal, hier bestaande uit een droge greppel begroeid met vlier, meidoorn en verschillende ruigte soorten, grenst aan een grasland dat begraasd wordt door een aantal koeien. Een landschapselement zoals een houtwal levert een zeer positieve bijdrage aan het voorkomen van wezels in de Kil van Hurwenen doordat ze wezels in staat brengen zich veilig te kunnen verplaatsen door het gebied.

Achterdijk. De camera die in totaal 4 wezels vastlegde werd geplaatst onder een boswilg in de ruigtestrook links in beeld. De ruigtestrook ligt langs een wandelpad (niet op de foto) en is samen met dit pad ingericht als klompenpad. Het klompenpad ligt in een gebied met graslanden, de graslanden worden voor een klein deel begraast met schapen, maar het merendeel wordt gemaaid. Tussen de ruigtestrook en het grasland ligt een droge greppel. In de strook met gras, naast de ruigtestrook, en het grasland, werden vele sporen van woelmuizen gevonden. De hoge dichtheid woelmuizen was ook af te lezen aan de hoge aantallen muizende reigers en jagende torenvalken.

Meidijksche Wielen. De camera die een wezel vastlegde werd geplaatst op de rand van het ruigte bosje midden in beeld. De camera werd geplaatst op een stapel stenen steunen voor broeibakken. Het bosje is een verruigde kas en biedt nu leefgebied voor verschillende soorten kleine zoogdieren, waaronder de wezel. De locatie betreft een typisch kleinschalig 'rommelhoekje' met enkele schapenweide, een paardenweide, akkertjes met buxus, grasland en een maïsakker. Langs de afrastering en sloten groeien kruiden die dekking aan wezel(s) geven waardoor deze zich veilig door het gebied kunnen verplaatsen en jagen.

Bijlage 3 Habitat van kleine marterachtigen

Andere gebieden in- en rondom de Bommelerwaard met 'klassieke' kenmerken van het habitat van kleine marterachtigen.

Rijswaard. Deze uiterwaard grenst aan de Bommelerwaard en ligt aan de andere kant van de Waal vanaf Zaltbommel. De Rijswaard wordt beheert door Geldersch Landschap & Kasteelen. Het gebied bestaat uit grienden, een kil, een plas, bosjes en grasland. In dit gebied worden de graslanden gescheiden met de typische heggen. Graslanden worden begraasd of gemaaid. Bij enkele graslanden werd de rand van het perceel niet gemaaid. Een zeer gunstige maatregel voor kleine marterachtigen. Een rand als deze biedt de wezel en hermelijn dekking en foerageermogelijkheden.

Alem. Het eiland van Alem ligt in de oosthoek van de Bommelerwaard en is samen met het eiland van Nederhemert-Zuid een van de weinige gebieden in de Bommelerwaard met een kleinschalig cultuurlandschap waar grasland en akkers gescheiden worden door heggen. De heggen staan vaak in droge greppels. De heggen dienen als snelwegen voor onder meer wezels van waaruit gejaagd wordt op (veld)muizen.

De Waarden. De uiterwaarden bij Poederoijen bestaat uit graslanden, akkers, solitaire bomen en plassen. Tussen de graslanden liggen nog de paden waarover vee werd verhuist. Hier ligt links in beeld een droge greppel die sterk begroeid is. Ook dit soort, vrij simpele, stroken zijn van belang in het leefgebied van kleine marterachtigen als bijvoorbeeld foerageerhabitat en migratieroutes.

Bovenwaarden van Brakel. Hier groeien brede braamstruwelen langs een grasland dat rijk is aan veldmuizen. Ook struwelen als die van de braam grenzend aan graslanden bieden de dekking die kleine marterachtigen nodig hebben. Braamstruwelen (zoals in de Gamersche Waard) bieden ook vaak een veilig onderkomen aan konijnen, het konijn is een belangrijk prooidier voor hermelijn en bunzing. Oude konijnenburchten zijn tevens uitstekende verblijfplaatsen voor bunzing.

Nederhemert-Zuid. Hier ligt het klompenpad: 'Hamarithapad' tussen de akkers en graslanden op het eiland van Nederhemert-Zuid. Aan de linkerzijde van het pad een tarwe akker, aan de rechterzijde een (blijvend) grasland. Langs het pad ligt een strook met hoge kruiden, struweel en bomen. Niet zichtbaar op de foto, de planten groeien in een ondiepe greppel. Dergelijke landschapselementen zijn bijzonder geschikt habitat voor kleine marterachtigen. Een 'houtwal' als deze wordt dan gebruikt als migratieroute of om vanuit te jagen.

De Struikwaard. In de Struikwaard, bij Giessen, wordt het Partridge project uitgevoerd. Het landgebruik, -beheer en akkerbouw in het gebied wordt speciaal ingericht voor de patrijs. Naast de patrijs profiteren hier veel meer dieren van. Insecten profiteren bijvoorbeeld door de aanleg van keverbanken, vogels profiteren van wintervoedselakkers. Een ontwikkeling als deze biedt ook mogelijkheden voor kleine marterachtigen. De aanleg van hagen en struweel (midden in beeld) biedt dekking voor verspreidende kleine marterachtigen en ruige akkerranden zijn uitstekende stroken waar kleine marterachtigen voedsel kunnen vinden.

Oude Weidesteeg, langs de Oude Weidesteeg in Eethen is een brede akkerrand aangelegd in het Partridge project. In de akkerrand bestaat uit verschillende kruiden gemengd met gewassen, een sloot met rietkraag en knotwilgen. Naast voedsel en dekking voor de patrijs herbergen deze akkerranden ook een hoge dichtheid van muizen. Dit maakt akkerranden interessant voor de torenvalk en wintergasten als de blauwe kiekendief. Kleine marterachtigen, zoals de wezel, kunnen hier ook van profiteren. Een akkerrand kan, met name in de winter: tussen kale akkers en voor de winter kort gemaaide weilanden, een oase zijn voor kleine marterachtigen.

Lage Oldersdijk, Haaks op de Lage Oldersdijk, in Almkerk, stroomt een brede wetering. De oever van de wetering is pas in de laatste jaren ontwikkeld tot een natuurvriendelijk oever. Slechts in een aantal jaar is hier een brede strook ontwikkeld met ruige, lage, vegetatie. Net als een akkerrand is ook een strook als deze zeer geschikt als leefgebied voor woelmuizen. Een gezonde populatie woelmuizen, in combinatie met de ruige vegetatie maakt dat een strook als deze ook voor kleine marterachtigen zeer geschikt leefgebied is. Een extra plus voor kleine marterachtigen kan gecreëerd worden door het toepassen van een ondiepe greppel langs het hekwerk, een rietkraag langs de waterkant of verspreid voorkomen van laag struweel als meidoorn. Het creëren van geschikt leefgebied voor kleine marterachtigen tussen agrarisch grasland en weteringen in de vorm van natuurvriendelijke oevers zorgt ook voor veilige migratieroutes voor kleine marterachtigen.

